INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

FASADISM SOM KULTURVÅRD

Daniel Simonsberg

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen med huvudområdet kulturvård med inriktning mot bebyggelseantikvarisk verksamhet
2024, 180 hp
Grundnivå
2024:11

Fasadism som kulturvård

Daniel Simonsberg

Handledare: Susanne Fredholm

Examensarbete 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program, 180 hp

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för kulturvård

ISSN 1101-3303
2024:11

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

http://www.conservation.gu.se
Fax +46 31 786 4703
Tel +46 31 786 0000

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2024

By: Daniel Simonsberg
Mentor: Susanne Fredholm

Façadism as Conservation

ABSTRACT

This study is an investigation of how façadism can be understood as an act of conservation and compensation in Sweden, through the definition of façadism as the act of retaining or reconstructing an existing façade with the construction of a new building behind the façade. The study is executed through an investigation and analysis of the definition of façadism, arguments for and against façadism related to authenticity, and through an analysis of how current legislation, policies and charters regarding conservation and/or compensation can support or counteract façadism. The first part of this study is executed through a literature study of façadism on an international level. The second part of this study is executed through a document analysis of façadism on a national and international level. Lastly, two case studies of façadism in Gothenburg, Sweden are studied. As façadism has been viewed as a measure mainly founded on economic and technical aspects, not much research has been done on façadism in relation to conservation. Furthermore, no Swedish research of façadism has been executed. Some international studies have been executed on facadism through architectural and conservation perspectives, which show opposing aspects of the matter. Some view façadism as a legitimate act of conservation and/or compensation, while others view the measure as incompatible with conservation criteria. The theoretical framework for this study is based on authenticity along with conservation and compensation of cultural values. A mitigation hierarchy model for conservation and compensation is applied to relate façadism to authenticity. The analysis of current legislation, policies and charters show contradicting regulations and guidelines for façadism. The case studies show shifting and contradicting perspectives on façadism. These perspectives are reflected in the many opposing opinions on the matter that are illuminated through the literature study. The perspectives can be reflected in the concept of authenticity regarding character and material aspects. Through these two aspects, the conclusion of this essay is that façadism to some extent can be viewed as an act of conservation of material authenticity through the retention of existing façades. Through the view of authenticity regarding character, façadism can be viewed as an act of both conservation and compensation.

Title in original language: Fasadism som kulturvård
Language of text: Swedish
Number of pages: 61
Keywords: Façadism, Conservation, Authenticity, Mitigation hierarchy, Gothenburg

ISSN 1101-3303
2024:11

Förord

En av fallstudierna i denna uppsats födde min insikt i fasadism. När tre stenhus från 1800-talet på Vallgatan och Kungsgatan i centrala Göteborg revs år 2020, möttes jag som förbipasserande av den gapande gluggen mot Vallgatan som exponerade tre rivningstomter rakt igenom kvarteret. Ett fragment fanns bevarat av de tidigare husen. Det var två uppstagade fasader, som stod som tomma skal av de hus som en gång varit, vilka genom gluggen exponerades från andra sidan kvarteret.

Således blev jag vittne till vad som kan tyckas vara en brutal åtgärd, men som till sist resulterade i att den historiska stadsbilden förblev intakt, till och med vad somliga kan anse förbättrad, genom att de bevarade och rekonstruerade fasaderna försågs med tidsenliga bottenvåningar, fönster och färgsättningar.

Det märkliga ingrepp som skett fick mig att fundera över kulturvårdsprofessionens förhållningssätt. Hur ska vi värna kulturarvet men samtidigt förhålla oss till en verklighet av höga fastighetsvärden och exploateringstryck? Hur kan lagrum och styrdokument hjälpa oss i frågan? Med utgångspunkt i att dylika ingrepp som det ovan nämnda skett i Göteborg sedan åtminstone 1970-talet så konstaterar jag att fasadism som åtgärd behöver granskas vidare inom kulturvården.

Jag vill rikta ett särskilt tack till min handledare Susanne Fredholm, som sporrat till idéer för uppsatsen och stöttat mig under skrivandet. Tack!

Daniel Simonsberg

Göteborg den 4 juni 2024

Innehållsförteckning

1. INLEDNING 13

1.1. BAKGRUND OCH PROBLEMFORMULERING 13

1.2. SYFTE 14

1.3. FRÅGESTÄLLNINGAR 14

1.4. DISPOSITION 14

1.5. BEGREPP 14

1.6. TEORETISK REFERENSRAM 14

1.6.1. Autenticitet 15

1.6.2. Skadelindringshierarkin 16

1.6.3. Autenticitet i relation till skadelindringshierarkin 17

1.7. METOD OCH URVAL 18

1.7.1. Forskningsöversikt 18

1.7.2. Dokumentanalys 22

1.7.3. Fallstudier 23

1.7.4. Analys 24

1.8. FORSKNINGSÖVERSIKT 26

1.8.1. Definition av fasadism 26

1.8.2. Definitionen ur ett historiskt perspektiv 27

1.8.3. Perspektiv på fasadism 28

2. RESULTAT 34

2.1. DOKUMENTANALYS 34

2.1.1. Lagar 34

2.1.2. Nationella styrdokument 35

2.1.3. Internationella styrdokument 35

2.2. FALLSTUDIER 37

2.2.1. Fallstudie 1: Södra Hamngatan 29 38

2.2.2. Fallstudie 2: Vallgatan 40, Kungsgatan 55–57 41

3. DISKUSSION 47

3.1. SLUTSATSER 53

3.2. VIDARE STUDIER 53

4. SAMMANFATTNING 54

5. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING 55

6. FIGURFÖRTECKNING 60

7. BILAGOR 62

1. INLEDNING

1.1. BAKGRUND OCH PROBLEMFORMULERING

Följande uppsats är en del av kursen KBA610 *Examenskurs för kandidatexamen, bebyggelseantikvarisk inriktning*, vårterminen 2024 vid Bebyggelseantikvariskt program på Göteborgs universitet.

Uppsatsen undersöker och analyserar definitionen av begreppet fasadism, argument för och emot fasadism som åtgärd samt hur befintliga lagar och styrdokument kan möjliggöra eller motverka fasadism som åtgärd i Sverige. Uppsatsen tar spjärn mot att undersöka hur fasadism kan förstås som en skydds- och kompensationsåtgärd för kulturvärden.

Begreppet fasadism har en mångfacetterad definition med många synonymer. I den här uppsatsen har en definition av fasadism formulerats som utgår ifrån Jonathan Richards bok *Facadism* (1994, s. 7). Den formulerade definitionen lyder: bevarande eller rekonstruktion av befintlig fasad vid konstruktion av ny byggnad bakom fasaden. Utifrån den här definitionen är fasadism enligt Richards (1994, s. 23) en åtgärd som förekommer i många länder och som varit vanligt förekommande sedan 1970-talet.

Riksantikvarieämbetets rapport *Kulturvärden försvinner i byggprocessen* (2021) påvisar att kulturvärden inte värnas i majoriteten av plan- och byggprocesser som omfattar byggnader eller områden med kulturhistoriska värden. Detta innebär enligt rapporten att kulturvärdena riskerar att förvanskas och försvinna. Samtidigt finns riktlinjer om värnande av kulturvärden genom nationella mål. Sveriges miljömål om *God bebyggd miljö* fastslår att kulturella, historiska och arkitektoniskt värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer ska bevaras, användas och utvecklas för en långsiktigt hållbar bebyggelsestruktur för människans behov, skönhetsupplevelser och trevnad (Sveriges miljömål, 2018). Vidare understryker de Nationella kulturmiljömålen genom propositionen *Kulturmiljöns mångfald* (prop. 2012/13:96) vikten av värnandet av kulturmiljön som en kunskaps- och upplevelsekälla. Enligt propositionen behöver människors möjlighet till förståelse och ansvarstagande för kulturmiljön värnas. Dessa två mål kan ställas i relation till det politiska målet *Politik för gestaltad livsmiljö* (prop. 2017/18:110) som understryker förvaltning, underhåll och vård av befintlig bebyggelse och ett tillvaratagande av kulturvärden som en nyckelfaktor i utvecklingen av hållbara och attraktiva livsmiljöer.

Det finns alltså nationella mål för att främja bevarandet av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse med människans behov av trevnad, skönhetsupplevelser och kunskap i centrum, där kulturmiljön ses som en nyckelfaktor i en hållbar utveckling. Det faktum att kulturvärden inte tas hänsyn till i majoriteten av plan- och byggprocesser som berör kulturhistoriska värden (RAÄ, 2021) påvisar att det råder brister i tillämpningen av ovanstående nationella mål i majoriteten av plan- och byggprocesser. Fasadism är en åtgärd som medför ingrepp i befintlig bebyggelse och kan påverka mänskliga behov av trevnad, skönhetsupplevelser och kunskap. Således understryks behovet av att undersöka fasadism som skydds- och kompensationsåtgärd för kulturvärden, vilket denna uppsats fokuserar på.

1.2. SYFTE

Syftet med uppsatsen är att undersöka hur fasadism kan förstås som en skydds- och kompensationsåtgärd i Sverige. Undersökningen görs genom en forskningsöversikt, dokumentanalys och fallstudier, med utgångspunkt i ett teoretiskt perspektiv på autenticitet samt skydd och kompensation av kulturvärden.

1.3. FRÅGESTÄLLNINGAR

Hur kommer fasadism eller motsvarande begrepp till uttryck i forskningsöversikten?

Vilka förhållningssätt till fasadism kan uttolkas i undersökningen och hur kan förhållningsätten tolkas i förhållande till autenticitet?

Hur kan lagrum och styrdokument möjliggöra eller motverka fasadism?

1.4. DISPOSITION

I kapitel 1 presenteras bakgrund och problemformulering, syfte och frågeställningar, begrepp, teoretisk referensram, metod samt forsknings- och kunskapsläge. I kapitel 2 presenteras resultaten av undersökningens empiriska material genom en forskningsöversikt, dokumentanalys och två fallstudier. I kapitel 3 följer diskussion och slutsatser av resultaten. Avslutningsvis sammanfattar kapitel 4 uppsatsens innehåll.

1.5. BEGREPP

Fasadism
Begreppet *fasadism* har många definitioner och synonymer. Synonymer som presenteras i uppsatsen är bland annat fasadretention (Charytonowicz & Skowronski, 2013; Highfield, 1991; Pendlebury, 2008) och surrogat (Fitch, 1982) samt surrogasi (Swedish Standards Institute, SIS, 2018). När begreppet fasadism används utan vidare förklaring i uppsatsen, utgår det enligt uppsatsens definition av fasadism som lyder: bevarande eller rekonstruktion av befintlig fasad vid konstruktion av ny byggnad bakom fasaden (Richards, 1994, s. 7).

1.6. TEORETISK REFERENSRAM

Den teoretiska ingången för undersökningen utgår från begreppet **autenticitet**. Autenticitet förhålls till **skadelindringshierarkin**, som är en modell av fyra steg för skydd och kompensation av värden vid exploatering. Skadelindringshierarkin illustreras genom modellen **kompensationstrappan**. Genom att autenticitet förhålls till skadelindringshierarkin kan karaktärs- och materialmässiga aspekter av fasadism som åtgärd sättas i perspektiv och öppna för diskussion om hur åtgärden kan beaktas som en åtgärd för skydd och/eller kompensation.

1.6.1. Autenticitet

De många synsätt som finns på skydd och kompensation kan kopplas till den mångtydiga uppfattningen om vad som utgör autenticitet inom kulturvårdssektorn. En rådande samtida syn på autenticitet är att det är ett tillskrivet subjektivt värderingsbegrepp (Ashworth, 1997; Muñoz Viñas, 2005). Utifrån denna syn kan autenticitetsbegreppets mångtydiga definition begrundas.

Autenticitet kan i generella termer beskrivas som äkthet (Nationalencyklopedin, u.å.), men hur detta tar sig i uttryck har länge varit en central fråga i kulturmiljövården. Debatten om hur autenticitet ska definieras intensifierades som ett resultat av det stilistiska restaureringsideal som dominerade 1800-talets Europa, vilket gagnade såväl förespråkare som motståndare (Jokilehto, 2017, s. 423). En av de främsta förespråkarna för stilistiska restaureringar var den franska restaureringsarkitekten Eugène Viollet-le-Duc, som ansåg att restaurering innebär att fullborda en byggnad i ett renodlat tillstånd och på så sätt vara trogen den ursprungliga arkitektens idé (Price m.fl., 1996, s. 314–318). Viollet-le-Ducs synsätt gav upphov till stiliserande restaureringar i Europa som kom att innebära omfattande dekonstruktion och rekonstruktion av historiska byggnader (Jokilehto, 2017, s. 169). Detta synsätt medgav att autenticiteten betraktades grunda sig i renodlade stilideal och således karaktären.

Engelsmannen John Ruskin, samtida med Viollet-le-Duc, var en av de främsta kritikerna emot stilistiska restaureringar som tvärtemot såg den materiella sanningen och historiska autenticiteten som kärnan i kulturarvet. Från 1800-talets mitt kom Ruskin att leda en kamp emot den rådande stilistiska restaureringsideologin i England. Ruskins principer, som ämnade skydda, bevara och underhålla historiska byggnader, spred sig över flera länder i världen (Jokilehto, 2017, s. 209–210) och förädlades av bland annat Camillo Boito under det sena 1800-talet. Detta vetenskapliga och hänsynsfulla sätt att beakta materialitet lade grunden till samtida kulturvård, vars grunder vilar på internationella charters med stränga principer för bevarande och restaurering (Ashworth & Howard, 1999, s. 39). Detta synsätt medger att autenticiteten betraktas grunda sig i det befintliga materialet.

Ruskins syn på arkitektonisk och historisk integritet och historisk autenticitet legitimeras bland annat genom *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites* (Venedigchartern, ICOMOS, 1964). Venedigchartern fastslår att kulturhistoriska byggnader ska skyddas och bevaras i deras fullständiga autenticitet. Liksom Ruskin resonerar så fastslår Venedigchartern att alla tidslager bör respekteras och att stilenlighet inte är målet vid restaurering (ICOMOS, 1964, artikel 11). Chartern avstyrker konstruktion, rivning eller modifiering som förändrar den materiella kompositionen av en kulturhistorisk byggnad (artikel 6) samt tillägg som avleder från byggnadens värde, miljö och komposition (artikel 13). Vidare avstyrker chartern rekonstruktion med tillförsel av nytt material (artikel 15). Således upprätthåller chartern en strikt syn på bevarande av materiell autenticitet.

The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance (Burrachartern, Australia ICOMOS, 2013) publicerades ursprungligen 1979 och har därefter uppdaterats successivt fram till år 2013. Nära 50 år efter Venedigchartern vidmakthåller Burrachartern ny konstruktion eller rivning som kan påverka omgivningen negativt som olämpligt (artikel 8). Däremot kan ett friare förhållningssätt till rekonstruktion identifieras, genom en acceptans för rekonstruktion till följd av förvanskande skador eller förändringar. Rekonstruktion kan även legitimeras för att bibehålla en plats kulturella betydelse (artikel 20).

Mot 1900-talets slut kritiserades Venedigcharterns traditionella syn på autenticitet alltmer, vilket reflekteras i *Naradokumentet om autenticitet* (ICOMOS, 1994). Naradokumentet lyfter autenticitetsperspektivet till att belysa immateriella aspekter av kulturarvet och fastslår att det inte är möjligt att definiera värden och autenticitet inom fastställda kriterier. Enligt Naradokumentet är kulturarvet dynamiskt och definieras olika utifrån olika kulturers och samhällens materiella och immateriella uttryck (ICOMOS, 1994, artikel 11). 20 år efter Naradokumentet hölls en konferens vid namnet *Nara +20: On Heritage Practices, Cultural Values and the Concept of Authenticity* (2014) som definierar autenticitet som en kulturellt betingad egenskap associerad med en plats, utövning eller ett objekt med kulturhistoriskt värde, som erkänns som ett meningsfullt uttryck för en kulturell tradition i utveckling, och/eller väcker den sociala och känslomässiga resonansen av gruppidentitet hos individer (Nara+20, 2014).

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) menar att autenticitet är ett relativt begrepp som i varje enskilt sammanhang behöver förklaras och bedömas i förhållande till situationsspecifika kriterier om tid, material, byggnadssätt eller stilart. Materiellt menar RAÄ att autenticitet kan beskrivas i termer av äkthet, med syfte på att något är ursprungligt/oförändrat, kontinuerligt förändrat, patinerat, är varsamt restaurerat eller är rekonstruerat till historisk trovärdighet (Génetay & Lindberg, 2015, s. 70–71). På grund av begreppets mångtydiga definition är autenticitet enligt RAÄ ett problematiskt begrepp att använda för att beskriva egenskaper och värden (Génetay & Lindberg, 2015, s. 18). Synen på autenticitet som ett mångtydigt begrepp kan kopplas till RAÄ:s definition av kulturvärden som utgörande av kulturhistoriska, estetiska och sociala aspekter (Génetay & Lindberg, 2015, s. 13). Således innefattar såväl autenticitet och kulturvärden många aspekter som delvis kan betraktas grunda sig i subjektiva uppfattningar.

Likt RAÄ ifrågasätter Ashworth idén om autenticitet som ett objektivt, universellt och mätbart kriterium för inneboende värden och menar att det är ett sårbart koncept. Genom att utgå ifrån individen vänder Ashworth på uppfattningen av autenticitet som en inneboende materiell egenskap, för att i stället betrakta autenticitet som en subjektiv upplevelse (Ashworth, 1997, s. 98). Muñoz Viñas förhåller sig likt Ashworth till autenticitet, genom att kritisera de klassiska kulturvårdsteoriernas autenticitetsbaserade principer om objektivitet och sanning. Enligt Muñoz Viñas kan ett objekt inte befinna sig i ett tillstånd av falskhet eller vara av falsk natur. Således kan kulturvårdande åtgärder inte bringa ett objekt närmare en sanning. Alla tillstånd hos ett objekt kan därmed betraktas som autentiska (Muñoz Viñas, 2005, s. 93–94).

1.6.2. Skadelindringshierarkin

Enligt Boverket (2018) kan skadelindringshierarkin tillämpas för skydd och kompensation av kulturvärden vid exploatering. Kompensationsåtgärder är enligt kulturvårdsforskaren Dore (2023) en bevarandemetod som uppstått genom det samtida förhållningssättet till kulturvård som hantering av förändring, snarare än motstånd till förändring. Huvudsakligen är kompensationsåtgärder en metod vid återskapande och/eller flytt av naturvärden i planeringsprocesser, men Dore påpekar att kompensationsåtgärder även diskuteras alltmer i förhållande till förlust av kulturvärden i planeringsprocesser (Dore, 2023, s. 19).

Boverket påtalar att exploatering i första hand bör undvika eller minimera påverkan på kulturvärden genom skyddsåtgärder. Om påverkan inte går att undvika kan kompensationsåtgärder övervägas, varvid skadelindringshierarkin är en viktig utgångspunkt (Boverket, 2018). Skadelindringshierarkin lyder enligt följande:

Skyddsåtgärder:
1. Undvika negativ påverkan – välja annan plats, skyddsåtgärder, förstärkningsåtgärder
2. Minimera negativ påverkan – skyddsåtgärder, förstärkningsåtgärder

Kompensationsåtgärder:
3. Kompensera negativ påverkan – återskapa värdet i närområdet, vissa förstärkningsåtgärder
4. Kompensera negativ påverkan – ersätta genom åtgärder på annan plats eller av annat värde. (Boverket, 2018)

Enligt Boverket ska skador i första hand undvikas genom god planering. I andra hand ska hänsyn tas vid utformning för att minimera skada av exploaterande åtgärd. I tredje hand ska förmildrande åtgärder av de negativa uppstådda effekterna genomföras på plats. I fjärde hand kan kompensation bli aktuellt om skada förväntas återstå. Boverket påtalar att viss exploatering inte kan kompenseras på grund av den påverkade miljöns känslighet och/eller oersättlighet (Boverket, 2018). Det finns enligt Boverket (2018) inte möjlighet att genom PBL ställa krav på kompensation. Däremot finns det kommuner som använder sig av frivillig kompensation som ett medel för att minska exploateringens negativa effekter (Boverket, 2018).

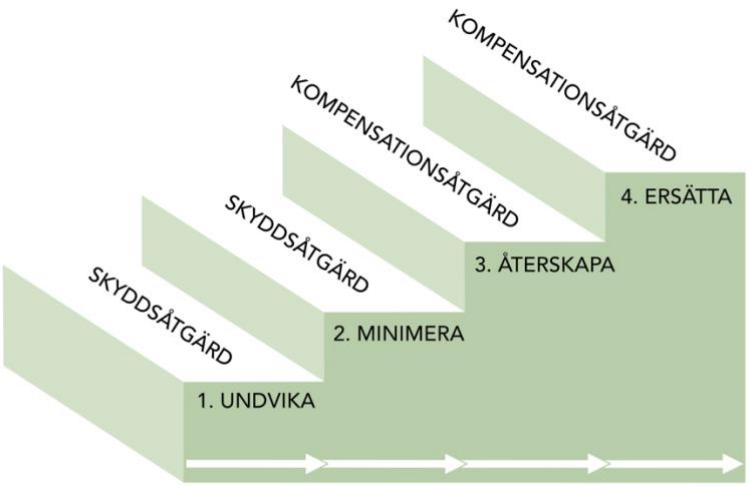

Figur 1. Kompensationstrappan, modell inspirerad av Boverket (2018)

1.6.3. Autenticitet i relation till skadelindringshierarkin

Dore (2023, s. 19) påpekar att kompensation som bevarandemetod av kulturvärden är en omtvistad åtgärd. Dore identifierar å ena sidan ett materialbaserat perspektiv, som betraktar kompensationsåtgärder som oacceptabla då de bekräftar kulturmiljöns utbytbarhet. Å andra sidan identifierar Dore ett perspektiv som frångår det materialbaserade och således betraktar kompensationsåtgärder som en kreativ och dynamisk metod för att hantera förändring (Dore, 2023, s. 19). Ashworth (2011, s. 10) lyfter perspektivet vidare och menar att ett tredje paradigm för bevarande är utgångspunkten i att kulturarvet är en social konstruktion vars värden är baserade på subjektiva uppfattningar. Det framgår att synen på materiell autenticitet är avgörande för synen på kompensation av kulturvärden.

De ovan nämnda perspektiven kan förhållas till skadelindringhierarkins syn på skydds- och kompensationsåtgärder. Det materialbaserade perspektiv som Dore (2023) omtalar kan sättas i relation till Ruskins och Venedigcharterns syn på materiell autenticitet. Denna materiella syn på autenticitet kan acceptera kompensationstrappans två första steg i form av materiella

skyddsåtgärder. När perspektivet lyfts för att frångå det materialbaserade kan det dels sättas i relation till Viollet-le-Ducs stilistiska syn på autenticitet, och dels till den samtida immateriella och subjektiva utgångspunkt i definitionen av autenticitet. Viollet-le-Ducs syn på autenticitet utifrån ett stilistiskt ideal kan betraktas grundat i karaktären, vilket således kan legitimera samtliga av kompensationstrappans steg för skydd och kompensation, förutsatt att den stilistiska karaktären tillgodoses. Naradokumentets och Nara 20+ definition av autenticitet som något som tillskrivs av människor i såväl materiella som immateriella aspekter kan kopplas till synen på autenticitet som en subjektiv upplevelse, som påtalas av RAÄ, Ashworth och Muñoz Viñas. Genom att utgångspunkten i definitionen av autenticitet förskjuts från det materiella till det immateriella och subjektiva, så kan samtliga av kompensationstrappans steg för skydd och kompensation legitimeras, förutsatt att de egenskaper som tillskrivs som autentiska tillgodoses.

Autenticitet och skadelindringshierarkin kommer i undersökningen att förhållas till fasadism för att analysera om fasadism kan betraktas som en skyddsåtgärd respektive kompensationsåtgärd.

1.7. METOD OCH URVAL

Uppsatsen är en kvalitativ, analytisk studie. Detta angreppssätt fokuserar på djupgående, tolkande analyser snarare än kvantifiering av data (Patel & Davidson, 2011, s. 57), vilket möjliggör en djupgående analys av fasadism som kulturvårdande åtgärd. Tre olika skriftliga källmaterial har studerats och analyserats, vilka är följande:

1) Strukturerad litteratursökning om litteratur och forskning som behandlar fasadism, för att sammanställa en forskningsöversikt om fasadism.
2) Dokumentanalys av lagar, styrdokument och riktlinjer för bevarande av kulturarv och kulturmiljöer, för att granska hur de kan möjliggöra eller motverka fasadism.
3) Två fallstudier av fasadism, som därefter analyserats i förhållande till forskningsöversikten och dokumentanalysen.

1.7.1. Forskningsöversikt

En strukturerad litteratursökning har gjorts för att samla forskning om fasadism. För att få ett så brett sökresultat som möjligt användes sökdatabaserna Supersök (Göteborgs universitetsbibliotek), Taylor & Francis Online och Digitala vetenskapliga arkivet (DiVA). För att få en bred sökning har identifierade synonymer till fasadism använts. Termerna har sökts både på engelska och svenska. Varje enskild sökning har genererat från 0 till 357 resultat. Ett urval av sökresultaten har gjorts i förhållande till uppsatsens syfte. Litteraturens tillkomst, syfte, omständigheter och författare har granskats källkritiskt. Sökmetoderna och urvalet av litteratur som behandlar fasadism presenteras i nedanstående tabell.

Det finns ett begränsat litteraturbestånd som behandlar fasadism, varav de flesta verken är inkluderade i den här undersökningen. Däremot kan ett bortfall ha skett i tolkningar av fasadism i form av begrepp eller uttryck som inte är identifierade i den här undersökningen. Ingen svensk litteratur som berör fasadism i termer av fasadism eller motsvarande har kunnat identifieras i litteratursökningen.

Tabell 1: Sökstrategi för forskningsöversikt

Sökdatabas	**Sökterm**	**Sökresultat**	**Relevanta resultat**
Taylor & Francis Online	Façadism	174	Plevoets, B. (2021). Juxtaposing inside and outside: façadism as a strategy for building adaptation. *Journal of Architecture (London, England)*, *26*(4), 541–558.
			Plevoets (2021) refererar till
			Pendlebury, J. (2008). *Conservation in the Age of Consensus*. Taylor & Francis. Routledge.
			Pendlebury (2008) refererar till
			Earl, J. (2003). *Building conservation philosophy* (3. Uppl.). Donhead.
			Highfield, D. (1991). *The Construction of New Buildings Behind Historic Facades*. E & FN Spon.
Sökdatabas	**Sökterm**	**Sökresultat**	**Relevanta resultat**
Taylor & Francis Online	Conservation AND Surrogacy	202	Inga relevanta resultat
	“Cultural heritage*” AND Surrogacy	42	Inga relevanta resultat
	”Façade retention”	18	Inga nya relevanta resultat
	Façadomy	3	Inga nya relevanta resultat
	Façadism AND Surrogacy	0	-
	”Façade reconstitution”	0	-
Sökdatabas	**Sökterm**	**Sökresultat**	**Relevanta resultat**
Supersök, Göteborgs universitetsbibliotek	Façadism	357	Curl, & Wilson, S. (2015). *The Oxford Dictionary of Architecture* (3. Uppl.). Oxford University Press, Incorporated.
			Jokilehto, Jukka. A History of Architectural Conservation, Taylor & Francis Group, 2017. ProQuest Ebook Central.
			Kyriazi. (2019). Façadism, Building Renovation and the Boundaries of Authenticity. *Aesthetic Investigations, 2*(2), 184–195.
			Plevoets, B. & Cleempoel, K. V. (2019). *Adaptive reuse of the built heritage: concepts and cases of an emerging discipline.* Routledge.

			Richards, J. (1994). *Facadism*. Routledge.
			Schumacher. (2010). "Façadism" Returns, or the Advent of the "Duck-orated Shed" *Journal of Architectural Education (1984), 63*(2), 128–137.
			Smith. (1975). Conservation myths: 'Facadism' used to be a dirty word. *Built Environment Quarterly, 1*(1), 77–80.
			Tomlan. (2014). *Historic Preservation: Caring for Our Expanding Legacy* (2015th ed.). Springer Nature.
			Tomlan (2014) refererar till
			Fitch, J. M. (1982). *Historic preservation: Curatorial management of the built world* (pp. 158–159). New York: McGraw-Hill.
Sökdatabas	**Sökterm**	**Sökresultat**	**Relevanta resultat**
Supersök, Göteborgs universitetsbibliotek	”Façade retention” ELLER ”Fasadretention”	80	Charytonowicz, J. & Skowronski, M. (2013). Facade retention accomplishments in view of ergonomic design. *Lecture Notes in Computer Science (including Subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics), 8009*(1), 264–272.
			Godinho, S. M. & Pinto, P. L. (2023). Façade retention in the city of Lisbon: Resonances, history and typologies. *Cidades, Comunidades e Território (Em Linha), 46*(95).
	“Cultural heritage*” OCH Surrogacy	205	Inga relevanta resultat
	Facadomy ELLER Fasadomi	6	Inga relevanta resultat
	Fasadism	0	-
	Façade reconstitution ELLER Fasadrekonstitution	0	-
	“Kulturarv” OCH Surrogasi	0	-
Sökdatabas	**Sökterm**	**Sökresultat**	**Relevanta resultat**

Digitala vetenskapliga arkivet (DiVA)	Fasadism SUBEJCT Conservation	36	Inga relevanta resultat
	Façadism SUBEJCT Conservation	13	Inga relevanta resultat
	Surrogacy SUBJECT Conservation	1	Inga relevanta resultat
	“Façade retention” SUBJECT Conservation	0	-
	Fasadretention SUBJECT Conservation	0	-
	”Facade reconstitution” SUBJECT Conservation	0	-
	Fasadrekonstitution SUBJECT Conservation	0	-
	Façadomy SUBJECT Conservation	0	-
	Fasadomi SUBJECT Conservation	0	-
	Surrogasi SUBJECT Conservation	0	-

För att skapa en så bred bild av fasadism som möjligt så representerar urvalet av litteratur olika förhållningssätt till fasadism. I litteratursökningen har ingen svensk litteratur som behandlar fasadism kunnat identifierats. Nedanstående tabell visar urvalet av litteratur och forskning som behandlar fasadism.

Tabell 2. Litteratur analyserad i forskningsöversikt

Titel	Årtal	Författare	Land
Adaptive Reuse of the Built Heritage: Concepts and Cases of an Emerging Discipline	2019	Koenraad van Cleempoel & Bie Plevoets	Internationellt, västerländskt perspektiv
A History of Architectural Conservation	2017	Jukka Jokilehto	Internationellt, västerländskt perspektiv
Building Conservation Philosophy	2003	John Earl	Storbritannien
Conservation in the age of consensus	2008	John Pendlebury	Storbritannien
Conservation myths: "Facadism" used to be a dirty word	1975	Peter F. Smith	Storbritannien
Facade retention accomplishments in view of ergonomic design	2013	Jerzy Charytonowicz & Maciej Skowronski	Internationellt, västerländskt perspektiv
Façade retention in the city of Lisbon: Resonances, history and typologies	2023	Sérgio Miguel Godinho & Pedro Luz Pinto	Portugal
Facadism	1994	Jonathan Richards	Storbritannien
Façadism, Building Renovation and the Boundaries of Authenticity	2019	Evangelia Kyriazi	Internationellt, västerländskt perspektiv
"Façadism" Returns, or the Advent of the "Duck-orated Shed"	2010	Thomas L. Schumacher	Internationellt, västerländskt perspektiv
Historic Preservation: Curatorial Management of the Built World	1982	James Marston Fitch	USA
Juxtaposing Inside and Outside: Façadism as a Strategy for Building Adaptation	2021	Bie Plevoets	Internationellt, västerländskt perspektiv
The Construction of New Buildings Behind Historic Facades	1991	David Highfield	Storbritannien
The Ethics of Facadism: Pragmatism versus Idealism	2005	Robert Bargery	Storbritannien

1.7.2. Dokumentanalys

En dokumentanalys har gjorts av svenska lagar och propositioner för bevarande av kulturvärden och kulturmiljöer, samt nationella och internationella kulturvårdande styrdokument och riktlinjer. Dessa dokument har ställts i relation till uppsatsens definition av fasadism, för att undersöka hur fasadism kan möjliggöras eller motverkas i respektive dokument. Urvalet av lagar, styrdokument och riktlinjer presenteras i nedanstående tabell.

Urvalet av svenska lagar är baserat på de lagar som behandlar kulturvärden enligt Riksantikvarieämbetets definition (Génetay & Lindberg, 2015), det vill säga *Plan- och bygglagen* (PBL, SFS 2010:900), *Miljöbalken* (MB, SFS 1998:808) och *Kulturmiljölagen*

(KML, SFS 1988:950). PBL och MB behandlas i den här undersökningen. KML omfattar huvudsakligen byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen och fornlämningar, vilka inte omfattas i den här undersökningens två fallstudier. Att relatera skyddsobjekt som omfattas av KML till fasadism i praktiken faller därmed utanför den här uppsatsens ramar. Därmed behandlas inte KML i undersökningen.

Urvalet av nationella styrdokument utgörs av en standard vid namn *Bevarande av kulturarv*, författad av Svenska institutet för standarder (SIS, 2017). Boverkets föreskrifter (BFS 2011:6) är ett nationellt styrdokument som innehåller specificeringar av PBL som måste följas. Dessa specificeringar tar inte upp fasadism utifrån uppsatsens definition av begreppet. BFS nämner inte heller specifikt hur interiörer i kulturhistoriskt värdefulla byggnader ska behandlas. Därmed har BFS inte omnämnts i undersökningen.

Urvalet av internationella styrdokument utgörs av en charter författad av International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) som behandlar hur bevarande och restaurering av arkitektoniskt kulturarv bör genomföras.

Tabell 3. Dokument analyserade i dokumentanalys

Dokumenttyp	**Titel**	**Årtal**	**Författare**
Lagar	Miljöbalken (MB, SFS 1998:808)	1998	Sveriges riksdag
	Plan- och bygglagen (PBL, SFS 2010:900)	2010	Sveriges riksdag
Dokumenttyp	**Titel**	**Årtal**	**Författare**
Nationella styrdokument	Bevarande av Kulturarv – Kulturvårdsprocess – Beslut, planering och implementering	2017	Europeiska standardiserings-organisationen, Svenska institutet för standarder
Dokumenttyp	**Titel**	**Årtal**	**Författare**
Internationella styrdokument	Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage	2003	ICOMOS

1.7.3. Fallstudier

Studien hanterar två fallstudier. Fallstudie 1 utgörs av en fastighet på Södra Hamngatan 29 i stadsdelen Inom vallgraven i Göteborg och hanterar en åtgärd genomförd år 1977–1980. Fallstudie 2 utgör tre fastigheter på Vallgatan 40, Kungsgatan 55 och 57 i stadsdelen Inom vallgraven i Göteborg och hanterar en åtgärd genomförd år 2019–2023.

Det empiriska materialet består huvudsakligen av bygglovshandlingar som finns tillgängliga för respektive fastighet på Stadsbyggnadsförvaltningens digitala arkiv i Göteborg. Bygglovshandlingarna är kopior av ursprungliga byggnadsritningar, bygglovsansökningar och -beviljningar samt antikvariska utlåtanden, förundersökningar och konsekvensbedömningar. Studien har genomförts metodiskt genom att samtliga bygglovshandlingar för respektive fastighet har studerats, vilket lagt grunden för urvalet av handlingar som beskriver respektive byggnaders tillkomst och omdaningar.

Fallstudie 1 baseras även på en publikation färdigställd år 1980 av arkitekt Per-Rune Semrén och ingenjör Mats Länsberg, ansvariga för den rivning och nybyggnad som genomfördes av fastigheten år 1977–1980. Publikationen har titeln *Göteborgs och Bohus läns stadshypoteksförening: nybyggnad av 15 kv. Frimuraren, tomt nr 3 Södra Hamngatan 29* och behandlar den tidigare byggnadens historik, rivnings- och nybyggnadsprocessen samt den nya byggnadens utformning och hur aspekter av den rivna byggnaden togs tillvara.

Fallstudie 1 och 2 har även granskats genom okulär besiktning samt dokumenterats genom fotografier. Dokumentationen och granskningen avser endast byggnadernas skick efter genomförda åtgärder av fasadism. Därmed har byggnadernas skick innan genomförda åtgärder endast analyserats utifrån de fotografier, bygglovshandlingar och litteratur som funnits att tillgå.

Fallstudie 1 och 2 ingår i ett sammanhängande område som utgör riksintresse för kulturmiljövården enligt Miljöbalken (SFS 1998:808) 3 kap. 6 § samt ingår i Göteborgs stads bevarandeprogram, vilket medför att de omfattas av Plan- och bygglagens (SFS 2010:900) 8 kap. 17 § varsamhetskrav och 8 kap. 13 § förvanskningsförbud. Riksintressebestämmelsen och Plan- och bygglagens varsamhetskrav och förvanskningsförbud beslutades 1987 (Lönnroth, 1999). Eftersom fallstudie 1 omfattar en åtgärd genomförd 1977–1980 så omfattas den inte av varken riksintressebestämmelsen eller bevarandeprogrammet. Fallstudie 2, genomförd 2019–2023, omfattas däremot av båda bestämmelser.

Det faktum att fallstudierna endast utgörs av två fall, som dessutom är mycket närbelägna varandra geografiskt, gör att urvalet är begränsat i både antal och geografi. Den geografiska avgränsningen kan inte ge en sammantagen bild av fasadism som åtgärd på ett nationellt plan. Däremot är det tidsmässiga avståndet mellan fallstudierna stort då den ena fallstudien behandlar en åtgärd genomförd 1977–1980 och den andra en åtgärd genomförd 2019–2023. Det här kan ge en inblick i likheter och skillnader i förhållningssätt till fasadism från 1970-talet till idag. Två fallstudier kan inte ge konkreta slutsatser om fasadism som åtgärd i Sverige. För att se fallstudierna ur ett bredare perspektiv ställs de därför i relation till resultaten i forskningsöversikten och dokumentanalysen.

1.7.4. Analys

Forskningsöversiktens, dokumentanalysens och fallstudiernas resultat analyseras i förhållande till den teoretiska referensramen som utgår från begreppet autenticitet samt bevarande och kompensation av kulturvärden. Den teoretiska referensramen ämnar sätta fasadism som åtgärd i perspektiv och öppna för diskussion om hur åtgärden kan betraktas. De materiella och karaktärsmässiga aspekterna av autenticitet ställs i relation till skadelindringshierarkin, en modell för bevarande och kompensation av värden vid exploatering (Boverket, 2018).

Fallstudie 1: Södra Hamngatan 29

Figur 2. Fallstudie 1, Södra Hamngatan 29 mitt i bild.

Fallstudie 2: Vallgatan 40, Kungsgatan 55-57

Figur 3. Fallstudie 2, Vallgatan 40 mitt i bild.

Figur 4. Fallstudie 2, Kungsgatan 55 till höger och Kungsgatan 57 till vänster i bild.

1.8. FORSKNINGSÖVERSIKT

Fasadism har vetenskapligt behandlats ytterst begränsat. Enligt Plevoets (2021, s. 543) har fasadism främst setts som ett resultat av ekonomisk pragmatism, vilket lett till att företeelsen inte fått stor uppmärksamhet i vetenskaplig litteratur. Således menar Plevoets (2021, s. 543) att fasadism främst har diskuterats ur praktiska och tekniska aspekter. David Highfield (1991) presenterar i boken *The Construction of New Buildings Behind Historic Facades* filosofiska, tekniska och ekonomiska aspekter av fasadism. Highfield berättigar, som Plevoets antyder, fasadism som en ekonomiskt pragmatisk åtgärd, och antyder att den å ena sidan ”puristiska” synen på strikt bevarande inte är förenlig med den å andra sidan ”realistiska” synen som grundar sig i samtida behov. Detta resonemang kan kopplas till Bargery (2005) som menar att fasadism först kan betraktas som en genomförbar åtgärd genom ett perspektiv av progressiv rationalism eller pragmatisk kulturvård. Enligt Bargery motsätter sig principiellt såväl ett strikt rationalistiskt som ett strikt kulturvårdande synsätt fasadism.

Plevoets (2021) och Godinho & Pinto (2023) hänvisar till Jonathan Richards bok *Facadism* (1994) som ett betydande teoretiskt underlag för fasadism. Plevoets (2021) menar att denna bok var den första publikationen som definierade teoretiska aspekter av fasadism och resonerade kring företeelsens ursprung och motiv. Richards (1994) undersöker fasadism utifrån dels arkitektoniska och dels kulturvårdande (”urban conservation”) perspektiv.

I den samtida debatten om fasadism höjs röster både för och emot företeelsen. Charytonowicz & Skowronski (2013) utgår ifrån rent tekniska och ekonomiska aspekter och förespråkar därmed, liksom Highfield, fasadism som en legitim metod för stadsförnyelse med bibehållen karaktär. En kritiker till fasadism är Earl (2003) som betraktar åtgärden som en ytlig bevarandeform som bortser från den enligt Earl viktiga principen om byggnaden som en sammanhängande struktur. Liksom Earl kritiserar Kyriazi (2019) samt Godinho & Pinto (2023) fasadism som en förfalskande åtgärd som inte kan betraktas som kulturvårdande. Earl menar dock att fasadism kan berättigas på särskilda premisser, till exempel som ett bättre alternativ till fullskalig rivning. I den samtida debatten lyfter Plevoets (2021) fram fasadism som en viktig aspekt av den samtida arkitekturpraktikens arbete för adaptiv återanvändning av bebyggelse.

1.8.1. Definition av fasadism

I dagsläget finns ingen entydig definition av begreppet fasadism. *Svenska akademiens ordbok* (SAOB) har ingen definition av begreppet fasadism eller motsvarande begrepp. *The Oxford Dictionary of Architecture* (2015) definierar fasadism (“façadism”) som “Retention of the front or exterior of a building even though the interior is completely gutted” (Richards, 1994, se Stevens & Wilson, 2015). Denna definition av fasadism baseras på delar av Richards definition av begreppet i boken *Facadism* (1994) som **konstruktion av nya byggnader bakom bevarade fasader**. Definitionen uppmärksammas av flera författare (Charytonowicz & Skowronski, 2013, s. 272; Highfield, 1991, s. 1; Pendlebury, 2008, s. 96; Plevoets, 2021, s. 543; Kyriazi 2019, s. 185; Richards, 1994, s. 7).

Definitionen av fasadism kan lyftas till att även innefatta **konstruktion av nya byggnader bakom rekonstruktioner av befintliga fasader** (Charytonowicz & Skowronski, 2013, s. 266; Kyriazi, 2019, s. 185; Pendlebury, 2008, s. 169–170; Plevoets, 2021, s. 543; Richards, 1994, s. 7). Fasadism kan således innefatta aspekter av rekonstruktion. Richards (1994, s. 7) menar att **bevarande** eller **rekonstruktion** av befintlig fasad vid konstruktion av ny byggnad bakom fasaden utgör de två vanligaste definitionerna av fasadism.

Richards (1994, s. 101) konstaterar att fasadism i bredare drag kan definieras som att **en byggnads fasad inte representerar dess interiör**. Begreppet fasadism kan således omfatta en byggnad vars fasad är anpassad till en befintlig miljös karaktär, där fasaden inte är en spegling av byggnadens struktur och interiör (Plevoets, 2021, s. 543; Richards, 1994, s. 7). Ur den bredare definitionen av fasadism som att en byggnads fasad inte representerar dess interiör kan fasadism även ses ur en arkitekturhistorisk kontext genom idéer från renässansen (Plevoets & Cleempoel, 2019, s. 36) ända till 1900-talets postmodernism (Kyriazi, 2019, s. 185; Richards, 1994, s. 3), där fasaden betraktas som en teatral eller symbolisk arkitektonisk entitet, skild från byggnadens interiör.

Ett flertal synonymer till fasadism kan identifieras. Däribland **fasadretention** (”facade retention”), som innebär konstruktionen av nya byggnader bakom bevarade fasader (Highfield, 1991, s. 1; Pendlebury, 2008, s. 96). Enligt Charytonowicz & Skowronski kan fasadretention även innefatta dekonstruktion och rekonstruktion av historiska fasader i nya material (2013, s. 266). I förhållande till uppsatsens definition av kan fasadism och fasadretention betraktas som synonymer. En ytterligare synonym till fasadism är enligt Kyriazi **fasadomi** (”façadomy”) (2019, s. 185).

Konstruktion av nya byggnader bakom bevarade fasader benämns av Fitch som **fasadrekonstitution** (”reconstitution of façade”). Fitch konceptualiserar det här genom tvådimensionella **surrogat** (”surrogate”). Ett tvådimensionellt surrogat kan enligt Fitch vara en bevarad historisk fasad framför en modern byggnad, där den historiska fasaden verkar som ett tvådimensionellt surrogat för den rivna historiska byggnaden (Fitch, 1982, s. 159). Fitch menar vidare att en **rekonstruktion**, i bemärkelsen att återuppbygga en historisk byggnad på dess ursprungliga plats, är att betrakta som ett tredimensionellt surrogat av en historisk byggnad (Fitch, 1982, s. 47). Fitch definition av fasadrekonstitution och tvådimensionella surrogat kan liknas med ovanstående definition av fasadism och fasadretention. Det faktum att fasadism kan innefatta aspekter av rekonstruktion kan ställas i jämförelse till Fitch konceptualisering om tvådimensionella respektive tredimensionella surrogat som fasadism respektive rekonstruktion. Således kan begreppen fasadism, rekonstruktion och surrogat anses vara förknippade med varandra.

Fasadism kan även kopplas till **adaptiv återanvändning** (”adaptive reuse”). International Committee for Architecture and Museum Techniques (ICAMT, u.å.) menar att fasadism, renovering och adaptiv återanvändning är tätt förknippade begrepp. Plevoets (2021) uppmärksammar likaså fasadism som en viktig metod för adaptiv återanvändning i den samtida arkitekturpraktiken.

1.8.2. Definitionen ur ett historiskt perspektiv

Richards (1994) söker placera fasadism i en bredare arkitekturhistorisk kontext. Den historiska företeelsen att utbyta eller gömma en befintlig byggnads fasad bakom en ny fasad, eller att uppföra en fasad som inte representerar en byggnads insida, bör enligt Richards betraktas som aspekter av fasadism (Richards, 1994, s. 18). Schumacher (2010, s. 129) och Bargery (2005) menar att fasadism i den här bemärkelsen kan spåras tillbaks till medeltiden. Enligt Plevoets & Cleempoel grundar fasadism ur denna aspekt i renässansens arkitektoniska idéer om fasaden som ett teatralt eller symboliskt arkitektoniskt element (2019, s. 36).

I motsats till denna företeelse menar Richards (1994, s. 18) att principen om fasaden som ett omedelbart uttryck av byggnadens interiör härstammar från antiken. Denna princip har sedermera fortlevt som en grundpelare i modernismens och rationalismens principer

(Richards, 1994, s. 18; Plevoets & Cleempoel, 2019, s. 1). Enligt Plevoets & Cleempoel (2019, s. 36) har fasaden förlorat sin funktion och mening i och med 1900-talets förädling av stål- och betongkonstruktioner, vilka tillåter en byggnads struktur att vara fristående från dess fasad. Som ett resultat av fasadens förlorade funktion och mening uttryckte flera modernister under 1930-talet och framåt kritik emot fasadism i bemärkelsen att fasaderna inte representerade konstruktionen och interiören, där Walcott var en av de första att använda sig av begreppet fasadism (Walcott, 1936, se Tomlan, 2014, s. 279).

Fasadism i bemärkelsen att bevara värdefulla fasader och uppföra nya byggnader bakom fasaden blev enligt Kyriazi en förekommande åtgärd i Storbritannien och Italien redan på 1930-talet, där skyddslagstiftningar i huvudsak berörde fasader och inte interiörer (Kyriazi, 2019, s. 185). I kampen mot de storskaliga modernistiska stadssaneringar som framför allt tog fart på 1960-talet så mottogs fasadism som en förhållandevis skonsam åtgärd (Pendlebury, 2008, s. 96). Enligt Richards (1994, s. 23) och Highfield (1991, s. 1) var det på 1970-talet som fasadism i avseendet att bevara eller rekonstruera fasader vid konstruktion av ny byggnad bakom blev en vanlig åtgärd för historiska byggnader i Storbritannien. Genom 1980-talets marknadsliberalisering i kombination med ett växande kulturmiljövärn så växte fasadismen som trend och framställdes av exploatörer som en kompromiss mellan ekonomiska och kulturhistoriska intressen (Pendlebury, 2008 s. 96). Fasadism legitimerades på så vis i flera stadsutvecklingsbestämmelser runt om i världen, som började uppmana till metoden som modell för stadsförnyelse (Plevoets, 2021, s. 543). Smith menar att begreppet fasadism gick från att vara ett skällsord för en förkastad metod till att förknippas som ett begrepp för en relevant bevarandemetod (1975, s. 80). Å andra sidan kritiserar Bargery (2005) begreppet fasadism för att i systematik och sammanhang inte leva upp till sitt namn, genom att ge en oproportionerlig tyngd till företeelsen som begreppet representerar. Bargery menar således att begreppet fasadism används i brist på en rikare arkitektonisk vokabulär.

1.8.3. Perspektiv på fasadism

Fasadism betraktas av flera författare som en kompromiss mellan exploatering och bevarande (Charytonowicz & Skowronski, 2013, s. 272; Earl, 2003, s. 80; Highfield, 1991, s. 9; Kyriazi, 2019, s. 185; Richards, 1994, s. 2). Highfield beskriver förhållandet mellan exploatering och bevarande som grundat i två motsättande arkitektoniska filosofier. Highfield benämner filosofierna som ”puristisk” respektive ”realistisk”. Highfield betraktar den ”realistiska” filosofin som legitim, vilken berättigar fasadism som en godtagbar åtgärd sett till samtida behov (Highfield, 1991, s. 9). Earl försvarar å andra sidan den av Highfield benämnda ”puristiska” filosofin, och anser att skydd av byggnader bör stärkas i avseende att en byggnads exteriör och interiör bör betraktas som en sammanhållen struktur (2003, s. 80).

Richards påtalar vikten av ett öppet, fallberoende förhållningssätt till bevarande kontra nybyggnation. På så sätt kan fasadism anses berättigat i vissa fall medan det kan anses olämpligt i andra fall (Richards, 1994, s. 111). Richards förhållningssätt kan kopplas till Bargerys (2005) syn på fasadism. Bargery menar att de etiska aspekterna av fasadism först kan studeras när fasadism betraktas som en möjlig åtgärd, vilket antingen kan göras ur en progressivt rationalistisk syn eller en pragmatiskt kulturvårdande syn. Således kan fasadism betraktas som en åtgärd som frångår de strikta kulturvårdande principerna om autentisk materialitet såväl som de arkitektoniska principerna om rationalistisk integritet (Bargery, 2005).

Richards (1994, s. 21–22) betraktar fasadism som en överlappning av bevarandeintressen, ekonomiska intressen samt arkitektoniska filosofier och stadsplaneringsfilosofier. Utifrån detta kan fem perspektiv på fasadism identifieras: ekonomiskt, tekniskt, hållbarhetsmässigt, arkitektoniskt och kulturvårdande.

Ekonomiskt perspektiv

Ur ett ekonomiskt perspektiv kan fasadism rättfärdigas som en åtgärd som bevarar stadslandskapet och samtidigt skapar moderna, effektiviserade och lönsamma interiörer (Charytonowicz & Skowronski, 2013, s. 264; Highfield, 1991, s. 5; Smith, 1975, s. 80). Fasadism är enligt Highfield en kostsam åtgärd som dock på lång sikt generellt ger avkastning genom ökad kvantitet och kvalitet på interiören, vilket leder till högre värde och större hyresintäkter. Därmed kan fasadism vara ekonomiskt motiverat (Highfield, 1991, s. 11–12).

Tekniskt perspektiv

Ur ett tekniskt perspektiv kan fasadism rättfärdigas om en byggnad är strukturellt inkapabel till att hantera den planerade användningen, eller om befintlig interiör inte går att anpassa efter exploatörens behov (Charytonowicz & Skowronski, 2013, s. 266; Highfield, 1991, s. 10). Richards påpekar vikten av en noggrann strukturanalys av en byggnads fasad innan ingripanden av fasadism görs, för att säkerställa ett bevarande av byggnadens befintliga fasad. Om strukturanalysen visar att fasaden är i dåligt skick kan den varsamt plockas ned och därefter bli identiskt återuppbyggd (Richards, 1994, s. 9).

Hållbarhetsperspektiv

Ur ett hållbarhetsperspektiv rättfärdigar Plevoets & Cleempoel (2019, s. 35) fasadism som en värdefull strategi för adaptiv återanvändning genom att det kan tillvarata befintligt material och samtidigt aktivera en byggnads fulla potential. International Committee for Architecture and Museum Techniques (ICAMT, u.å.) erkänner adaptiv återanvändning som en legitim åtgärd för hållbar utveckling, men kritiserar å andra sidan metoden för sina tendenser att verka som en kompromiss mellan bevarande och rivning. I detta avseende menar ICAMT att adaptiv återanvändning är tätt förknippat med fasadism.

Arkitektoniskt perspektiv

Highfield (1991) motsätter sig den puristiska filosofins uppfattning om en byggnad som en sammanhållen struktur genom att skilja på exteriör och interiör som två skilda entiteter. Dessa benämner han som utvändiga- respektive invändiga rum. Utvändiga rum representerar enligt Highfield det breda, allmänna intresset, medan invändiga rum i första hand representerar det enskilda intresset. Highfield betraktar därmed fasadism som en metod för att tillgodose det allmänna intresset genom att de utvändiga rummen bibehålls (Highfield, 1991, s. 10). Synen på exteriör och interiör som två skilda entiteter är enligt Schumacher (2010, s. 128) och Pendlebury (2008, s. 177) en postmodern företeelse som frångår den traditionella uppfattningen om materiell autenticitet. Richards (1994, s. 8) uppmärksammar fasadism som en delvis postmodern företeelse, men menar att det inte är ett renodlat postmodernistiskt koncept eftersom företeelsen att skilja på exteriör och interiör har djupa rötter i det förflutna. I motsats till det här perspektivet kan ett rent rationalistiskt perspektiv motsätta sig fasadism genom att en byggnads exteriör betraktas som en spegling av dess interiör (Bargery, 2005).

Bargery (2005) menar att den generellt bristande kvaliteten i samtida design legitimerar ett bevarande av äldre fasader vid nybyggnation och således legitimerar fasadism som en rättmätig åtgärd. Å andra sidan lyfter Plevoets (2021, s. 545) att fasadism kan betraktas en

åtgärd som hämmar samtida arkitektur att ta plats i stadslandskapet. Plevoets ser dock fasadism som en åtgärd som kan samverka med samtida arkitektur (2021, s. 451).

Kulturvårdande perspektiv

Ur ett kulturvårdande perspektiv kan fasadism ses som en legitim metod för bevarande av karaktären av stadsbilden, till exempel då flera oskiljaktiga byggnader utgör en framstående enhet i stadsbilden (Smith, 1975, s. 80). Richards legitimerar rekonstruktion av historiska fasader i nya material som en möjlig lösning för bibehållandet av en gatubild vid fall av en fasad i tekniskt undermåligt skick (Richards, 1994, s. 9). Likt Richards rättfärdigar Highfield (1991) fasadism om en byggnads interiör inte har väsentliga arkitektoniska eller historiska värden, eller om interiören är förfallen eller förvanskad bortom möjlighet till restaurering (Highfield, 1991, s. 10). Earl anser att fasadism kan vara en berättigad åtgärd i fall det inte bidrar till väsentliga arkitektoniska förluster och då åtgärden inte är anmärkningsvärd för byggnaden som helhet. Vidare menar Earl att fasadism kan vara ett bättre alternativ till fullskalig rivning av byggnader som är viktiga för stadsbilden, eller vars interiörer är förvanskade eller bortom räddning (Earl, 2003, s. 88). Dessa synsätt på fasadism kan betraktas som grundade i karaktärsmässiga aspekter av autenticitet, där materiella aspekter helt eller delvis frångås.

I frågan om hur karaktären tillgodoses vid fasadism påtalar Richards och Highfield vikten av att beakta ett bibehållande av taklandskapet (Highfield, 1991, s. 22; Richards, 1994, s. 113). Highfield menar att en historisk fasad som genomgått förvanskade åtgärder om möjligt bör restaureras till tidigare utformning vid ingrepp av fasadism, och att nytt tillfört material i textur och färg bör utgå från befintligt material. Karaktärsskapande detaljer bör bibehållas eller återskapas vid fasadism, trots att deras funktioner utgått (Highfield, 1991, s. 25–28).

I relation till karaktärsmässiga aspekter av autenticitet, så ställs yttranden om fasadism grundade i materiella aspekter av autenticitet. Richards (1994), som å ena sidan under vissa omständigheter förespråkar fasadism, påtalar å andra sidan den oersättliga individuella, fysiska betraktelsen av en historisk byggnad som en viktig aspekt att beakta. Genom samtida konstruktionstekniker menar Richards att äldre strukturer effektivt kan bevaras, stärkas och återställas i stället för att rivas eller genomgå fasadism (Richards, 1994, s. 110–111). Godinho & Pinto (2023, s. 110) menar att fasadism reducerar det fysiska minnet av en byggnad till ett ytligt lager. Earl och Kyriazi påpekar uttryckligen att fasadism förstör byggnaders materiella autenticitet (Earl, 2003, s. 88; Kyriazi, 2019, s. 189). Enligt Kyriazi kan fasadism därmed inte betraktas som en bevarandeåtgärd (Kyriazi, 2019, s. 189). Även ICOMOS har fördömt fasadism som en åtgärd som inte kan bibehålla en byggnads autenticitet (ICOMOS, 1999, *Façadisme et Identité Urbaine, ed. by Schmuckle-Mollard et al.*, s. 218–19, se Plevoets, 2021, s. 545). Vidare påpekar Richards och Jokilehto att fasadism kan förstöra historiska stadsmönster och städers historiska integritet, vilket kan leda till att kulturmiljövårdens ambitioner för bevarande undermineras och riskerar att trivialiseras till att endast omfatta bevarande av ytliga skikt (Jokilehto, 2017, s. 432, 434; Richards, 1994, s. 103, 110).

Tabell 4. Förhållningssätt till fasadism i forskningsöversikt

Försvarar fasadism				
Titel	**Årtal**	**Författare**	**Land**	**Förhållningssätt till fasadism och autenticitet**
Adaptive Reuse of the Built Heritage: Concepts and Cases of an Emerging Discipline	2019	Koenraad van Cleempoel & Bie Plevoets	Internationellt, västerländskt perspektiv	Försvarar fasadism. Subjektiv autenticitet. Filosofiska, tekniska och miljömässiga aspekter om fasadism som bevarandeåtgärd och metod för adaptiv återanvändning.
Conservation myths: "Facadism" used to be a dirty word	1975	Peter F. Smith	Storbritannien	Försvarar fasadism. Karaktärsmässig autenticitet. Filosofiska och ekonomiska aspekter av fasadism som bevarandeåtgärd.
Facade retention accomplishments in view of ergonomic design	2013	Jerzy Charytonowicz & Maciej Skowronski	Internationellt, västerländskt perspektiv	Försvarar fasadism. Karaktärsmässig autenticitet. Tekniska och ekonomiska aspekter av fasadism som bevarandeåtgärd.
Juxtaposing inside and outside: façadism as a strategy for building adaptation	2021	Bie Plevoets	Internationellt, västerländskt perspektiv	Försvarar fasadism. Subjektiv autenticitet. Filosofiska, tekniska, ekonomiska och miljömässiga aspekter av fasadism som bevarandeåtgärd och metod för adaptiv återanvändning.
The construction of new buildings behind historic facades	1991	David Highfield	Storbritannien	Försvarar fasadism. Karaktärsmässig autenticitet. Filosofiska, tekniska och ekonomiska aspekter av fasadism som bevarandeåtgärd.
Kritiserar fasadism				
Titel	**Årtal**	**Författare**	**Land**	**Förhållningssätt till fasadism och autenticitet**
Adaptive reuse.	Utan årtal	Internation Committee for Architecture and Museum techniques	Internationellt, västerländskt perspektiv	Kritiserar fasadism. Materiell och karaktärsmässig autenticitet. Idéer om bra och dålig adaptiv återanvändning.

A History of Architectural Conservation	2017	Jukka Jokilehto	Internationellt, västerländskt perspektiv	Kritiserar fasadism. Materiell och karaktärsmässig autenticitet. Filosofiska aspekter av fasadism som bevarandeåtgärd.
Building Conservation Philosophy	2003	John Earl	Storbritannien	Kritiserar fasadism. Materiell och karaktärsmässig autenticitet. Filosofiska aspekter av fasadism som bevarandeåtgärd.
Façade retention in the city of Lisbon: Resonances, history and typologies	2023	Sérgio Miguel Godinho & Pedro Luz Pinto	Portugal	Kritiserar fasadism. Materiell autenticitet. Filosofiska aspekter av fasadism som bevarandeåtgärd.
Façadism, Building Renovation and the Boundaries of Authenticity	2019	Evangelia Kyriazi	Internationellt, västerländskt perspektiv	Kritiserar fasadism. Materiell autenticitet. Filosofiska aspekter av fasadism som bevarandeåtgärd I förhållande till autenticitet.
Historic preservation: curatorial management of the built world	1982	James Marston Fitch	USA	Kritiserar fasadism. Materiell autenticitet. Filosofiska reflektioner om fasadism som bevarandeåtgärd.
Neutralt förhållningssätt till fasadism				
Titel	**Årtal**	**Författare**	**Land**	**Förhållningssätt till fasadism och autenticitet**
Conservation in the age of consensus	2008	John Pendlebury	Storbritannien	Neutralt förhållningssätt till fasadism. Materiell och karaktärsmässig autenticitet. Filosofiska aspekter av fasadism som bevarandeåtgärd. Betraktar fasadism som en postmodern företeelse.
Facadism	1994	Jonathan Richards	Storbritannien	Öppet, fallberoende förhållningssätt till fasadism. Materiell och karaktärsmässig autenticitet. Filosofiska, tekniska, ekonomiska och miljömässiga aspekter av fasadism som bevarandeåtgärd, ur

				arkitektoniskt respektive kulturvårdande perspektiv.
“Façadism” Returns, or the Advent of the “Duck-orated Shed”	2010	Thomas L. Schumacher	Internationellt, västerländskt perspektiv	Neutralt förhållningssätt till fasadism. Materiell och karaktärsmässig autenticitet. Filosofiska aspekter av fasadism som historisk företeelse.
The Ethics of Facadism: Pragmatism versus Idealism	2005	Robert Bargery	Storbritannien	Neutralt förhållningssätt till fasadism. Materiell och karaktärsmässig autenticitet. Filosofiska och tekniska aspekter av fasadism som bevarandeåtgärd.

2. RESULTAT

2.1. DOKUMENTANALYS

2.1.1. Lagar

Plan- och bygglagen (PBL, SFS 2010:900) och *Miljöbalken* (MB, SFS 1998:808) berör båda bestämmelser och riktlinjer för hur kulturvärden i den byggda miljön ska hanteras. De uttalar sig inte specifikt om fasadism men kan tolkas möjliggöra eller motverka fasadism i olika avseenden.

Plan- och bygglagen

Plan- och bygglagen (PBL, SFS 2010:900) kan i flera avseenden anses både motverka och möjliggöra förutsättningarna för fasadism. 2 kap 1 § PBL fastställer att plan- och byggärenden ska ta hänsyn till såväl allmänna som enskilda intressen. Det kan sättas i relation till nedanstående paragrafer, som utgör hänsynsbestämmelser, varsamhetskrav samt förvansknings- och rivningsförbud. I utfärdandet av dessa bestämmelser ska alltså en avvägning göras mellan enskilda och allmänna intressen, vilket i fall av fasadism medför att hänsyn behöver tas till såväl exploatörers incitament för fasadism som allmänhetens intresse i förhållande till historiska, kulturhistoriska och miljömässiga värden. På så sätt kan avvägningen mellan enskilda och allmänna intressen i varierande mån både möjliggöra och motverka fasadism.

8 kap. 13 § PBL om förvanskningsförbud kan motverka fasadism. Paragrafen ställer krav på att särskilt värdefulla byggnader från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte får förvanskas. Med stöd i 8 kap. 13 § PBL kan skyddsbestämmelser för kulturvärden fastställas i detaljplan. Skyddsbestämmelser kan omfatta såväl exteriör som interiör och kan avse utformning, material, teknik och underhåll (Boverket, 2023a). Således kan såväl exteriörer och interiörer som bedöms som särskilt värdefulla skyddas från exploatering, vilket kan motverka fasadism.

Vidare kan 9 kap. 34 § PBL om rivningslov i viss utsträckning motverka fasadism, som fastställer att rivningslov ej kan ges för byggnad eller byggnadsdel som omfattas av rivningsförbud eller som för byggnader som bör bevaras för sitt historiska, kulturhistoriska eller miljömässiga värde. Rivningsförbud kan enligt Boverket (2023b) endast skydda en byggnads stomme och således inte förhindra exteriöra eller interiöra förändringar. Således kan rivningsförbud motverka fasadism, men för att skydda exteriör och interiör behöver förbudet användas i kombination med andra skyddsbestämmelser som 8 kap. 13 och 17 § § PBL.

Ytterligare paragrafer i PBL som i viss bemärkelse kan möjliggöra fasadism är 2 kap. 6 § PBL samt 8 kap. 17 § PBL. 2 kap. 6 § PBL ställer krav på hänsynstagande till en plats kulturvärden vid utformning och placering av nya byggnadsverk. Således kan det rättfärdiga att fasadism i bemärkelsen att rekonstruera en befintlig fasad framför en ny byggnad, med avseende på att åtgärden bibehåller den befintliga karaktären och således tar hänsyn till platsens kulturvärden. Vidare ställer 8 kap. 17 § krav på varsamhet vid ändring av byggnad med hänsyn till dess tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Fasadism kan således berättigas som en varsam åtgärd då en byggnad bedöms besitta miljömässiga värden, i avseendet att den miljömässiga karaktären bibehålls, förutsatt att byggnaden inte bedöms ha höga tekniska, historiska, kulturhistoriska eller konstnärliga

värden. En byggnad som endast bedöms ha miljömässiga värden kan dock skyddas från fasadism om det miljömässiga värdet bedöms som särskilt värdefullt enligt 8 kap. 13 § PBL.

Miljöbalken

Miljöbalken (MB, SFS 1998:808) kan påverka förutsättningarna för fasadism. Genom 3 kap. 6 § MB fastställs områden av riksintresse för kulturmiljövården som ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön, vilka enligt 4 kap 1 § endast får exploateras om det kan ske utan påtaglig skada på riksintressenas kulturvärden. Beroende på om fasadism anses påtagligt skada riksintressets kulturvärden eller inte så kan fasadism motverkas eller möjliggöras av MB.

2.1.2. Nationella styrdokument

Det finns inga nationella styrdokument där riktlinjer eller förhållningssätt för fasadism specifikt beskrivs. Däremot kan SIS standard *Bevarande av kulturarv* (2017) tolkas uppmana till fasadism.

Bevarande av kulturarv (SIS)

Swedish Standards Institute (SIS, 2017) har fastställt standarden *Bevarande av Kulturarv – Kulturvårdsprocess – Beslut, planering och implementering* som svensk standard. Standarden identifierar olika alternativ för bevarandeåtgärder, där bland annat rekonstruktion (”reconstruktion”) och surrogasi (”surrogacy”) definieras som legitima bevarandeåtgärder för kulturarvet (artikel 8.1). Ingen vidare utveckling eller definition av de identifierade bevarandeåtgärderna ges i standarden. Begreppen surrogasi och rekonstruktion kan dock kopplas till Fitch (1982) betraktelse av två- och tredimensionella surrogat. Fitch betraktelse av en bevarad historisk fasad framför en ny byggnad som ett tvådimensionellt surrogat för den rivna byggnaden kan anknytas till uppsatsens definition av fasadism och således koppla samman begreppen surrogat och surrogasi med fasadism. Vidare betraktar Fitch en fullskalig rekonstruktion av en historisk byggnad som ett tredimensionellt surrogat för den historiska byggnaden. Således kopplas begreppen surrogat och rekonstruktion samman. Vidare kan kopplingen mellan fasadism och rekonstruktion stärkas genom aspekten av fasadism att rekonstruera historiska fasader. Således är begreppen surrogat, surrogasi, rekonstruktion och fasadism i vissa avseenden tätt förknippade. Ur denna aspekt kan det hävdas att standarden *Bevarande av kulturarv* (SIS, 2018, artikel 8.1) möjliggör fasadism som bevarandeåtgärd, genom att definiera rekonstruktion och surrogasi som bevarandeåtgärder.

2.1.3. Internationella styrdokument

ICOMOS Architectural Heritage

ICOMOS-chartern *Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage* (ICOMOS Architectural Heritage, 2003) påtalar att det arkitekturhistoriska värdet stärks av integriteten av en byggnads fullständiga komposition och att avlägsnandet av inre strukturer och bibehållandet av endast fasader därför inte uppfyller bevarandekriterier (artikel 1.3). Chartern benämner inte specifikt begreppet fasadism, men motsätter sig alltså tydligt åtgärden genom uttalandet ovan.

Tabell 5. Förhållningssätt till fasadism i dokumentanalys

Dokumenttyp	Titel	Årtal	Författare	Förhållningssätt till fasadism och autenticitet
Lagar	Miljöbalken (MB, SFS 1998:808)	1998	Sveriges riksdag	Nämner ej specifikt fasadism eller motsvarande begrepp. Materiell och karaktärsmässig autenticitet i avseende kulturvärden.
	Plan- och bygglagen (PBL, SFS 2010:900)	2010	Sveriges riksdag	Nämner ej specifikt fasadism eller motsvarande begrepp. Materiell och karaktärsmässig autenticitet i avseende kulturhistoriska kontra miljömässiga värden.
Dokumenttyp	**Titel**	**Årtal**	**Författare**	**Förhållningssätt till fasadism och autenticitet**
Nationella styrdokument	Bevarande av Kulturarv – Kulturvårdsprocess – Beslut, planering och implementering	2017	Europeiska standardiserings-organisationen, Svenska institutet för standarder	Nämner ej specifikt fasadism men nämner surrogasi (”surrogacy”) som en legitim bevarandeåtgärd, ett begrepp som delvis kan betraktas som en synonym till fasadism. Materiell och karaktärsmässig autenticitet.
Dokumenttyp	**Titel**	**Årtal**	**Författare**	**Förhållningssätt till fasadism och autenticitet**
Internationella styrdokument	Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage	2003	ICOMOS	Uttrycker att bevarande av fasad vid rivning av byggnadens interiöra struktur inte kan betraktas som en bevarandeåtgärd och ställer sig således negativ till fasadism. Materiell autenticitet.

2.2. FALLSTUDIER

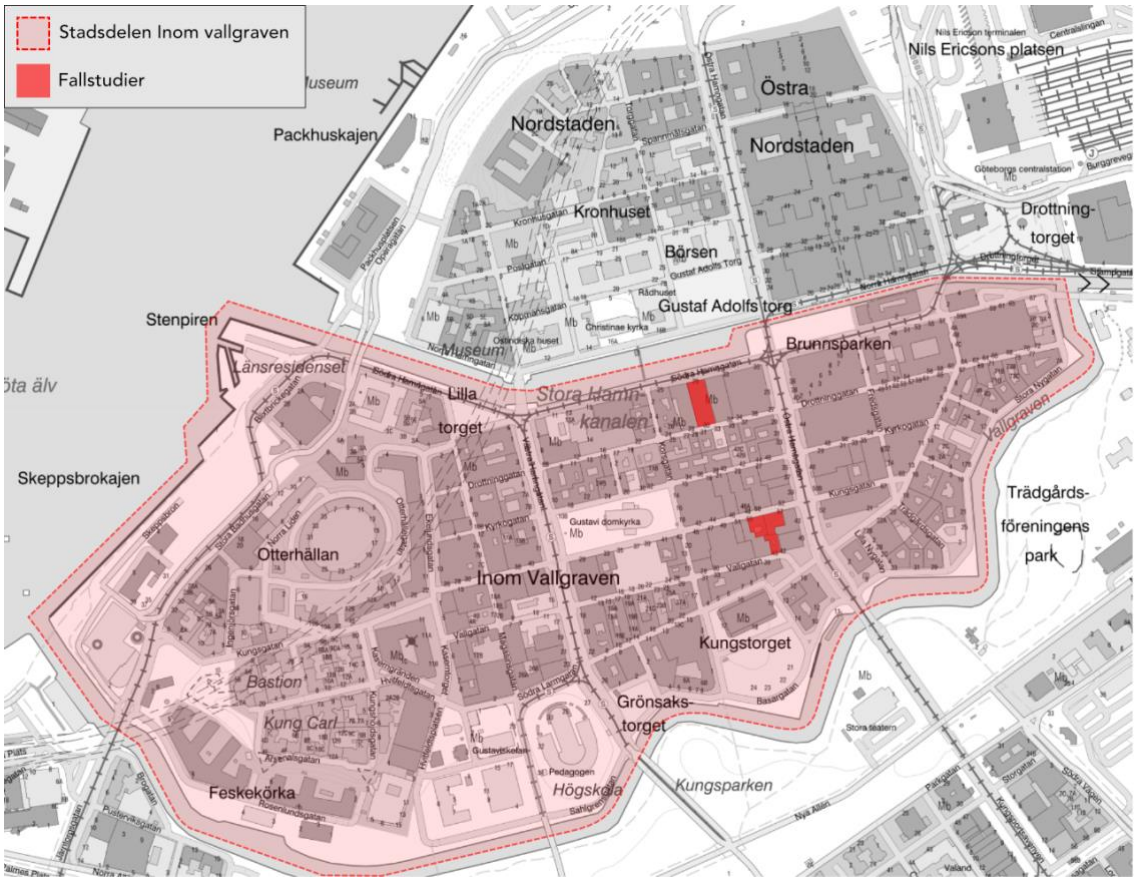

Figur 5. Stadsdelen Inom vallgraven samt fallstudie 1 och 2 markerade på karta.
Karta: [Modifierad] SWEREF 99 TM © Lantmäteriet

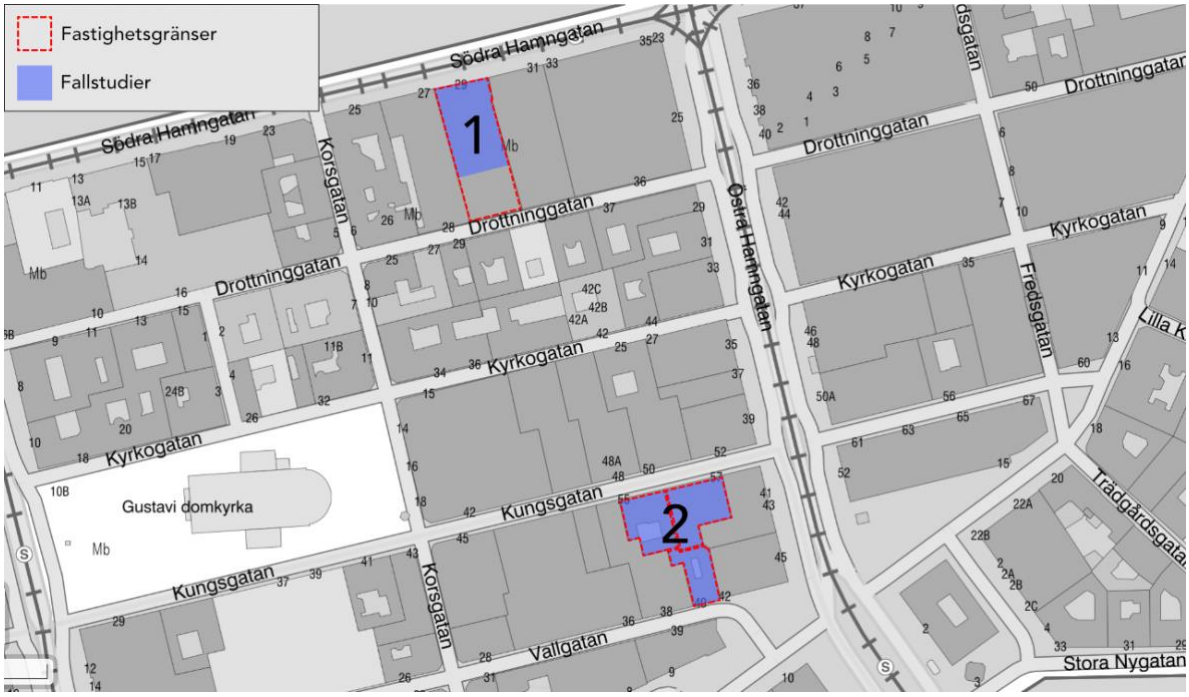

Figur 6. Fallstudie 1 och 2 markerade på karta. Karta: [Modifierad] SWEREF 99 TM © Lantmäteriet

2.2.1. Fallstudie 1: Södra Hamngatan 29

Karta: Fallstudie 1

Figur 7. Hus 1:1 i fallstudie 1. Karta: [Modifierad] SWEREF 99 TM © Lantmäteriet

Hus 1:1

Fastighetsbeteckning: Göteborg Inom vallgraven 15:3
Adress: Södra Hamngatan 29
Kvarter: Frimuraren
Byggår för tidigare hus: 1805/1857
Byggår för nuvarande hus: 1978–80 [Rekonstruerad fasad]

Planförhållanden:
- Detaljplan från år 1864 (1480K-II-121)

Figur 8. Södra Hamngatan 29 till höger i bild, cirka år 1915.

Figur 9. Södra Hamngatan 29 mitt i bild, år 2024.

Sammanfattning av åtgärd

Hus 1:1 är beläget på Södra Hamngatan 29 invid Södra Hamnkanalen i kvarteret Frimuraren i stadsdelen Inom vallgraven i centrala Göteborg. Till fastigheten hör även en byggnad på andra sidan kvarteret mot Drottninggatan, som inte kommer att behandlas i denna fallstudie. Den nuvarande byggnaden på Södra Hamngatan 29 uppfördes år 1978–1980 efter att den tidigare byggnaden på platsen från år 1805 revs dessförinnan. Den nuvarande byggnadens fasad är en kopia av den tidigare byggnadens fasad vad gäller skala, proportioner och delvis ornamentik.

Planförhållanden

Fastighetens planförhållanden utgjordes vid tiden för rivningen och nybyggnationen 1977–1980 av en detaljplan från år 1864 (1480K-II-121). Länsberg & Semrén (1980, s. 21) hänvisar även till *Förslag till bevaringsprogram för Göteborg 1975*, som en riktlinje vid nybyggnadsprojektet.

Historik

1802 ödelade en stadsbrand hela kvarteret Frimuraren utom huset på Södra Hamngatan 29, som dock blev svårt skadat och därför delvis återuppbyggdes år 1805. Kvarteret Frimurarens fasadlänga mot Södra Hamnkanalen fick efter branden en enhetlig och samstämmig fasadlänga i en strikt och symmetrisk arkitektur (Länsberg & Semrén, 1980, s. 11, 13). Den byggnad som uppfördes år 1805 på Södra Hamngatan 29 var fyrlängad i två våningsplan runt en kringbyggd gård med en utsmyckad fasad mot gatan. År 1857 blev gatufasaden försedd med cementornamentik och en gjutjärnsbalkong (SBK:a. 1857, nr. 208547). Detta utseende skulle fasaden bibehålla fram till att byggnaden revs år 1978 (Länsberg & Semrén, 1980, s. 30).

Genomförd åtgärd och yttranden

Göteborgs och Bohus läns Stadshypoteksförening köpte fastigheten år 1977 för att riva den befintliga byggnaden på Södra Hamngatan 29 och uppföra en ny byggnad på platsen (Länsberg & Semrén, 1980). Länsberg & Semrén hänvisade till *Förslag till bevaringsprogram för Göteborg 1975*, som föreslår att rivning av byggnader längs med Södra Hamnkanalen endast ska tillåtas om tekniska undersökningar och övriga förprojekteringar visar att ett bevarande inte går att genomföra (se Länsberg & Semrén, 1980, s. 21–22), vilket enligt Länsberg & Semrén stärkte ett bevarande av fasaden av byggnaden från år 1805.

1978 beviljades, utifrån länsstyrelsens yttrande, bygglov för rivning av befintlig byggnad på Södra Hamngatan 29, samt konstruktiva åtgärder för bevarande av byggnadens nuvarande gatufasad. I samband med bygglovsansökan framtogs ett förslag för byggnadsminnesförklaring av gatufasad och takfall i befintligt material och utseende, med undantag för upptagning av nya vindskupor. Förslaget till byggnadsminnesförklaring togs fram av Göteborgs historiska museum i samråd med Riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen (SBK:a, 1978, nr. 860727). Om ärendet yttrade sig länsstyrelsen på följande vis:

> Den ovanliga åtgärd som en hel nybyggnad bakom en bevarad fasad utgör har i detta särskilda fall accepterats på grund av de omständigheter som förelegat. Lösningen måste betraktas som en undantagsåtgärd. Från kulturminnesvårdens håll måste i detta läge hävdas att den kvarvarande fasaden och taket får en sådan utformning att det kulturhistoriska värdet inte ytterligare minskas. (SBK:a, 1978, nr. 860727, s. 1)

Vid en teknisk undersökning av fasadputsen framgick det att ornamentiken var i gott skick, medan de slätputsade ytorna var i dålig brukskvalitet och hade omfattande sprickor och släpp från underlaget. Efter samråd påbörjades ett avlägsnande av ornamenten. Dragna lister och foder mallades upp och detaljer dokumenterades genom fotografering. Vid nedknackningen av fasadputsen konstaterades det att tegelmuren bitvis var bristfälligt utförd. Byggnaden var enligt byggnadsvårdsintendent Gudrun Lönnroth troligtvis mycket gammal och hade blivit på- och ombyggd efter flera bränder, vilket kunde förklara fasadens tekniskt undermåliga skick. Det tekniska skicket medförde att fastighetsägaren inte såg det försvarbart att bevara fasaden, men framhöll sig beredd till ett återuppförande av fasadväggen enligt tidigare utförande med återuppsättning och komplettering av nedtagna ornament (SBK:a, 1979, nr. 878132).

1978 beviljades således rivning även av fasadväggen, som konstaterades vara i ett för tekniskt undermåligt skick för att bevaras. Länsstyrelsen ställde krav på att bottenvåningen med stora skyltfönster skulle återställas till ”sekelskifteskaraktär” och att en fullständig ritningsredovisning av fasadutförandet i detalj skulle upprättas (SBK:a, 1979, nr. 878132). Enligt Länsberg & Semrén (1980, s. 51) skulle den nya fasaden anpassas i skala och karaktär till den gamla fasaden. ”Huvuddragen” av den tidigare utformningen skulle bevaras, med hänvisning till *Förslag till bevaringsprogram för Göteborg 1975*, som föreslog att nybyggnation invid Södra Hamnkanalen ska anpassas till befintlig bebyggelse i volym och fasadutformning (se Länsberg & Semrén, 1980, s. 21–22).

Den nya byggnaden på Södra Hamngatan 29 stod färdig år 1980. Dess gatufasad utfördes i avseende av skala och proportioner som en kopia av den tidigare byggnadens fasad, med en gårdsfasad och interiör i samtida utformning. Gatufasaden försågs med ornament inspirerade från den tidigare byggnaden. Den tidigare byggnadens cementornamentik från år 1857 togs tillvara och sattes upp invändigt i ett rum i den nya byggnaden. Den nya gatufasadens port- och fönsteromfattningar samt listverk utformades i cementmosaik och gatuplanets fönsterindelning utformades med inspiration efter ”tidigare äldre utformning” (Länsberg & Semrén, 1980, s. 30, 51). Den tidigare gatufasadens balkongräcke från år 1857 togs tillvara och uppsattes på en balkong på den nya byggnadens gård (Länsberg & Semrén, 1980, s. 30). Gårdsfasaderna kläddes i portugisisk marmor. Sneda taklösningar på gården försåg kontorslokalerna med goda ljusförhållanden och varje våningsplan försågs med en solbelyst terrass mot gården (Länsberg & Semrén, 1980, s. 34, 37).

Efter att den nya byggnaden på Södra Hamngatan 29 stod färdig år 1980 har den endast genomgått en betydande exteriör förändring, i form av en överglasning av gården år 1989 (SBK:a, 1989, nr. 1215070).

2.2.2. Fallstudie 2: Vallgatan 40, Kungsgatan 55–57

Karta: Fallstudie 2

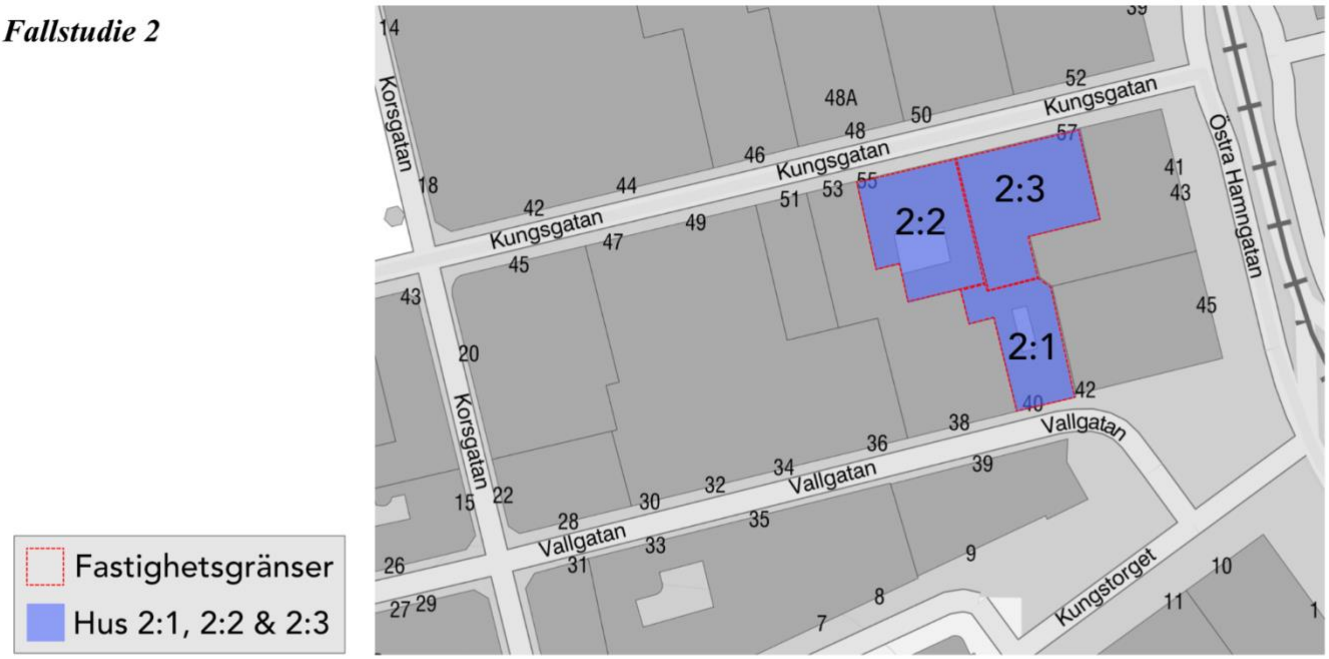

Figur 10. Hus 2:1, 2:2 och 2:3 i fallstudie 2. Karta: Modifierad från SWEREF 99 TM © Lantmäteriet

Hus 2:1

Fastighetsbeteckning: Göteborg Inom vallgraven 21:21
Adress: Vallgatan 40
Kvarter: Herrnhutaren
Byggår för tidigare hus: 1802–1803/1917–1918
Byggår för nuvarande hus: 2019–2023 [Rekonstruerad fasad]

Planförhållanden:
- Detaljplan från år 1864 (1480K-II-121)
- Riksintresse för kulturmiljövården Göteborg [O 2:1–5] (RAÄ, 2012); 3 kap. 6 § & 4 kap. 1 § Miljöbalken
- Göteborgs stads bevarandeprogram; 8 kap. 13 & 17 § § Plan- och bygglagen

Figur 11. Vallgatan 40 år 2014, äldre fasad.

Figur 12. Vallgatan 40 år 2020, riven fasad. Bibehållna fasader av hus 2:2 och 2:3 syns rakt genom kvarteret.

Figur 13. Vallgatan 40 år 2024, rekonstruerad fasad.

Hus 2:2
Fastighetsbeteckning: Göteborg Inom vallgraven 21:20
Adress: Kungsgatan 55
Kvarter: Herrnhutaren
Byggår för tidigare hus: 1810–1815/1885
Byggår för nuvarande hus: 1810–1815/1885/2019–2023 [Bibehållen och restaurerad fasad]

Planförhållanden:
- Detaljplan från år 1864 (1480K-II-121)
- Riksintresse för kulturmiljövården Göteborg [O 2:1–5] (RAÄ, 2012); 3 kap. 6 § & 4 kap. 1 § Miljöbalken
- Göteborgs stads bevarandeprogram; 8 kap. 13 & 17 § § Plan- och bygglagen

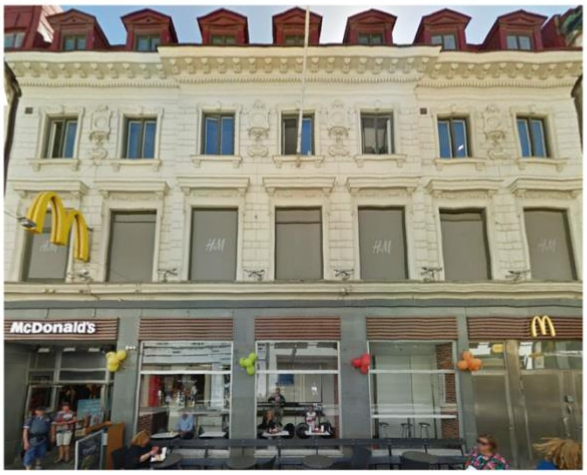

Figur 14. Kungsgatan 55 år 2016, äldre fasad.
Fotografi: [Beskuret] Google Street View © Google

Figur 15. Kungsgatan 55 år 2024, bibehållen äldre fasad och renoverad bottenvåning.

Hus 2:3
Fastighetsbeteckning: Göteborg Inom vallgraven 21:9
Adress: Kungsgatan 57
Kvarter: Herrnhutaren
Byggår för tidigare hus: 1803–1810/1877–1879
Byggår för nuvarande hus: 1803–1810/1877–1879/2019–2023 [Bibehållen och restaurerad fasad]

Planförhållanden:
- Detaljplan från år 1864 (1480K-II-121)
- Riksintresse för kulturmiljövården Göteborg [O 2:1–5] (RAÄ, 2012); 3 kap. 6 § & 4 kap. 1 § Miljöbalken
- Göteborgs stads bevarandeprogram; 8 kap. 13 & 17 § § Plan- och bygglagen

Figur 16. Kungsgatan 57 år 2016, äldre fasad.
Fotografi: [Beskuret] Google Street View © Google

Figur 17. Kungsgatan 57 år 2024, bibehållen äldre fasad och renoverad bottenvåning.

Sammanfattning av åtgärd

Byggnaderna för fallstudie 2 är belägna i kvarteret Herrnhutaren i stadsdelen Inom vallgraven i centrala Göteborg. De tre byggnaderna är belägna mot Vallgatan 40 samt Kungsgatan 55 och 57. 2019–2023 skedde en om- och nybyggnad då de tre byggnadernas interiörer samt fasaden mot Vallgatan 40 revs fullständigt, medan fasaderna mot Kungsgatan 55 och 57 bevarades. Därefter rekonstruerades fasaden mot Vallgatan 40 och en ny sammanhängande byggnad uppfördes bakom de tre fasaderna. Husen som dessförinnan stått på platsen uppfördes cirka år 1802–1815. Därefter hade byggnaderna om- och påbyggts kontinuerligt. De tre fasadernas nuvarande utformning härstammar från 1880–1910-talen. De tre byggnaderna byggdes delvis ihop på 1970-talet och var således sammanhängande redan då. Trots att de tre ursprungliga byggnaderna idag utgörs av en sammanhängande byggnad är de tre äldre byggnadernas fastighetsgränser bibehållna. Nybyggnationen 2019–2023 innebar ett ökat våningsantal, med påbyggda våningar indragna från gatan. Samtliga fasader hade under 1900-talets andra hälft genomgått förvanskande fönsterbyten, ommålningar och försetts med ny fasadbeklädnad i gatuplan. I samband med om- och nybyggnationen 2019–2023 förseddes fasaderna med nya fönster, ny färgsättning och delvis nya fasader i gatuplan med utgångspunkt i fasadernas utförande från 1880–1910-talen.

Planförhållanden

Fastigheternas nuvarande planförhållanden utgörs av en gällande detaljplan från år 1864 (1480K-II-121) samt att fastigheterna sedan 1987 är belägna inom riksintresse för kulturmiljövården Göteborg [O 2:1–5] (RAÄ, 2012) enligt *Miljöbalken* 3 kap. 6 § (SFS 1998:808). Riksintresset innebär att fastigheterna ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada riksintressets kulturvärden. Eftersom byggnaderna är upptagna i Göteborgs stads bevarandeprogram omfattas de även av 8 kap. 13 och 17 § § *Plan- och bygglagen* (SFS 2010:900) förvanskningsförbud och varsamhetskrav (Lönnroth, 1999; SBK:b, 2018, nr. 2229885).

Historik

De tidigare byggnaderna på Vallgatan 40 och Kungsgatan 55 och 57 var ursprungligen uppförda efter den stadsbrand som ödelade kvarteret och stora delar av stadsdelen år 1802. Den tidigare byggnaden på Kungsgatan 55 uppfördes ursprungligen cirka år 1810-1815 (SBK:b, 2018, nr. 2229885) och fick sin nuvarande utformning år 1885 (SBK:c, 1885, nr. 212810). Den tidigare byggnaden på Kungsgatan 57 uppfördes ursprungligen cirka år 1803-1810 (SBK:b, 2018, nr. 2229886) och på- och ombyggdes till nuvarande utformning år 1882 (SBK:b, 1882, nr. 212920). Vindsvåningen ombyggdes år 1895 och fasaden fick då sitt nuvarande exteriöra utseende (SBK:b, 1895, nr. 212937). År 1908 överbyggdes husets kringbyggda gård i två våningar (SBK:b, 1908, nr. 212941). Den tidigare byggnaden på Vallgatan 40 uppfördes ursprungligen cirka år 1802-1803 (SBK:b, 2018, nr. 2229886) och fick sin slutgiltiga fasadutformning år 1917-1918, samtidigt som byggnadens tidigare gård överbyggdes i två plan (SBK:d, 1918, nr. 213293). Efter att Hennes & Mauritz (H&M) köpte samtliga fastigheter genomfördes år 1975–1976 en invändig sammanslagning av de tre byggnaderna, varpå de inreddes med klädbutik i de två lägre våningsplanen samt med kontor och lager på tredje våningen och vindsplanet (SBK:c, 1976, nr. 777411).

Genomförd åtgärd och yttranden

Fastighetsägaren Ramsbury Property AB, som ägs av H&M, beviljades 2018 rivningslov och bygglov för nybyggnation av butikslokaler i fyra våningar och kontorslokaler i tre våningar. Bygg- och rivningslovet godkändes av byggnadsnämnden förutsatt att befintliga fasader mot Kungsgatan 55 och 57 bevarades och att fasaden mot Vallgatan 40 återuppfördes. Ett föreslaget ökat våningsantal godkändes av byggnadsnämnden med motiveringen att taklandskapet i omgivningen redan är varierat, förutsatt att påbyggnaden inte skulle vara visuellt framträdande från gatuplan. Åtgärden villkorades med medverkan av antikvariskt sakkunnig, bland annat för kulör- och materialval. Det bedömdes av byggnadsnämnden att åtgärden i tillräcklig omfattning tog hänsyn till de kulturhistoriska värdena och således uppfyllde varsamhetskrav enligt 8 kap. 17 § PBL samt ej innebar påtaglig skada på riksintresset enligt 3 kap. 6 § MB (SBK:b, 2018, nr. 2229884).

Kulturförvaltningen yttrade att en ny detaljplan borde utfärdas för att bedöma lämpligheten avseende den sökta åtgärden. De ansåg att det fanns oersättliga kulturhistoriska värden som behövde värnas och betonade byggnaderna i fråga som sällsynta bebyggelsetyper i Göteborg. Kulturförvaltningen ansåg att rivningen borde avstyrkas eftersom åtgärden ”innebär ett ingrepp i såväl ett riksintressant som lokalt ytterst kulturhistoriskt intressant område” (SBK:b, 2018, nr. 2229884, s. 16).

Antiquum AB (Antiquum) medverkade som antikvarisk konsult vid ombyggnationen och tog således fram antikvariskt underlag i form av en förundersökning, konsekvensbedömning och flera utlåtanden. Antiquum framhöll att de tre byggnaderna utgjorde ”en strategiskt viktig del av riksintressets värdegrund” och att alla ändringar således måste utföras så att uttrycken för riksintresset, i detta fall stenstadsmiljön, inte påtagligt skadas. Antiquum bedömde byggnadernas delvis igenbyggda gårdsmiljöer som kulturhistoriskt värdefulla, men de bedömdes samtidigt inte som unika eller lika strategiskt viktiga för riksintresset som fasaderna (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 6-7).

Antiquum framhöll vidare att byggnaderna är utpekade i Göteborgs stads bevarandeprogram och därmed omfattas av 8 kap. 13 § PBL förvanskningsförbud samt 8 kap. 17 § PBL allmänna varsamhetskrav. Dessa lagkrav ställde enligt Antiquum krav på att byggnadernas form, uttryck och detaljer ska bevaras och hanteras varsamt med hänsyn till byggnadernas värden. Antiquum tolkade dessa lagkrav att framför allt omfatta de välbevarade exteriörerna då interiörerna genomgått många förvanskande renoveringar (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 6).

Antiquum hävdade att ”det kulturhistoriska värdet utgörs av såväl karaktär som originalmaterial” (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 9). Antiquum bedömde att byggnaderna besatt höga kulturhistoriska värden som representativa byggnader Inom vallgraven. Vidare bedömde de att byggnaderna hade ett högt samhällshistoriskt värde genom att de tillhörde de äldsta delarna av kvarteret uppförda efter stadsbranden år 1802. Antiquum ansåg att de välbevarade fasaderna från 1880–1910-talen besatt höga miljöskapande, historiebärande, byggnadshistoriska och arkitektoniska värden (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 6-7).

Interiört bedömde Antiquum delar av äldre stomme och murverk som kulturhistoriskt värdefulla i samtliga fastigheter. På Kungsgatan 55 bedömdes vindsvåningen med delvis bevarade takstolar som en kulturhistoriskt värdefull del. På Kungsgatan 57 bedömdes vindsvåningen med stora 8-luftsfönster från 1890-talet som en bevarad och kulturhistoriskt värdefull del. Antiquum påpekade dock att samtliga tre byggnaders interiör till stora delar var helt förändrade, särskilt i de två första våningsplanen som inte bar några spår av äldre

strukturer eller detaljer, varför interiörernas kulturhistoriska värde bedömdes som måttligt (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 7-8).

Antiquum hävdade att de mycket kraftigt ombyggda gårdsmiljöerna var mycket svårlästa som ”historiebärare” och på så vis inte besatt något pedagogiskt värde. Med hänsyn till de förändrade interiörerna och gårdsmiljöerna, samt att gårdsmiljöernas bevarade murverk inte var exponerade i stadsbilden, medgav Antiquum att det var ”svårt att hävda att åtgärden innebär en förvanskning” (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 9). Å andra sidan hävdade Antiquum att en rivning av gårdsrummen skulle innebära ”en stor negativ konsekvens för byggnadernas byggnadshistoriska värde” och att gatufasaderna ”reduceras till en kuliss” (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 9). I den antikvariska konsekvensbedömningen yttrade sig Antiquum som följande:

> Ärendet innebär svåra och komplexa antikvariska avvägningar. Att endast lämna gatufasaderna som ett skal, medan innanmätet rivs i sin helhet, är en mycket stor och omfattande åtgärd som inte har någon antikvarisk tradition i Sverige. (…). Den planerade åtgärden får konsekvenser såväl för de enskilda byggnadernas kulturhistoriska värde, som stadsbilden och riksintresset för kulturmiljövården. (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 8)

> Ett utförande där endast fasader bevaras är kontroversiellt ur ett antikvariskt perspektiv och innebär en stor kompromiss med de kulturhistoriska värdena. I övervägandena måste även risken för prejudikat som kan medföra kumulativa effekter på riksintresset tas med. (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 9)

Interiörernas kulturhistoriska värde bedömdes av Antiquum som måttligt och därmed bedömdes konsekvenserna av en rivning av interiörerna som marginella, vilket medgav ”en stor potential för byggnadernas tålighet inför förändringar” (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 8). Antiquum påtalade att ett bevarande av gatufasaderna skulle värna den känsliga och riksintressanta gatubilden och tillgodose förvanskningsförbud och varsamhetskrav. Dock hävdade Antiquum att det föreslagna ökade våningsantalet skulle innebära en skalförskjutning med en negativ påverkan på riksintressets uttryck och stadskaraktären (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 9).

Antiquum genomförde en teknisk undersökning av fasaderna och konstaterade att fasaderna mot Kungsgatan 55 och 57 var i gott skick, medan fasaden mot Vallgatan 40 var i sämre kvalitativt utförande och således i sämre skick med sprickor. Antiquum bedömde därmed en rivning och rekonstruktion av fasaden mot Vallgatan 40 som antikvariskt godtagbart, men framhöll att ett bevarande av fasaderna på plats ur antikvarisk synpunkt var att föredra (SBK:b, 2018, nr. 2229884).

Med hänvisning till interiörernas förvanskade skick och det tekniskt undermåliga skicket av fasaden mot Vallgatan 40 bedömde Antiquum de planerade åtgärderna som genomförbara, förutsatt att gatufasaderna med takfall mot Kungsgatan skulle bevaras och att fasaden mot Vallgatan skulle rekonstrueras. Således framhöll Antiquum projektets planer på att återskapa samtliga byggnaders bottenvåningar i tidsenligt utförande från 1880-1910-tal som en positiv förbättring av karaktären (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 10). Antiquum betonade att den rekonstruerade fasaden mot Vallgatan 40 skulle utföras som en exakt kopia uppmurad i tegel likt den äldre fasaden, genom 3D-scanning, uppmätning, demontering och avgjutning av den äldre fasaden (SBK:b, 2018, nr. 2229887, s. 5).

I bygglovshandlingarna till den genomförda åtgärden 2019-2023 framgår det inte om den rekonstruerade fasadväggen mot Vallgatan 40 i enlighet med Antiquums råd (SBK:b, 2018, nr. 2229887) är uppmurad i tegel. Däremot framgår det att de karaktärsförbättrande åtgärder av fasaderna som Antiquum förespråkat (SBK:b, 2018, nr. 2229885) har genomförts. Bland annat har den ursprungliga uppsättningen av vindsfönster på Kungsgatan 57 från 1895 framtagits. Fönster har installerats som samstämmer med gatufasadernas utföranden från 1880–1910-talen. Vidare har samtliga bottenvåningars fasader utformats i utföranden som harmonierar eller stämmer överens med fasadernas stilmässiga uttryck (se bilagor). På Kungsgatan 55 framgår det att bevarade delar av den ursprungliga bottenvåningens fasad från år 1886 har framtagits, i form av två gjutjärnspelare märkta ”Banängens Mek:Werkstad Göteborg. 1886.” (okulär besiktning av författare, 2024-05-15).

Figur 18. Gjutjärnspelare från 1886 på Kungsgatan 55, framtagna vid ombyggnationen av bottenvåningens fasad.

3. DISKUSSION

Fasadism kommer till uttryck genom en mängd olika definitioner och synonymer som innefattar fler aspekter än vad som ryms inom ramarna för denna undersökning. Ur uppsatsens definition av fasadism som bevarande eller rekonstruktion av befintlig fasad vid konstruktion av ny byggnad bakom fasaden så kan forskningsöversikten, dokumentanalysen och fallstudierna ställas i relation till varandra. Enligt Bargerys (2005) resonemang om att pragmatisk kulturvård ger upphov till fasadism, kan fasadism betraktas som en möjlig kompromiss när kulturvårdande ambitioner ställs emot andra intressen. Detta påvisas av flera författare i forskningsöversikten, som menar att fasadism är resultatet av en kompromiss mellan bevarandeintressen och ekonomiska intressen (Charytonowicz & Skowronski, 2013; Earl, 2003; Highfield, 1991; Kyriazi, 2019; Richards, 1994). För att kulturvårdande intressen därmed ska kunna beaktas kan de anses behöva förhållas till andra intressen såsom ekonomiska, tekniska, hållbarhetsmässiga och arkitektoniska. Det påtalas av Richards (1994, s. 111) som betonar ett öppet, fallberoende förhållningssätt till bevarande och exploatering och således ser fasadism som en ibland nödvändig kompromiss. Vidare kan fasadism begrundas utifrån ett avvägande om allmänna och enskilda intressen. Enligt 1 kap. 2 § Plan- och bygglagen (PBL, SFS 2010:900) ska alla plan- och byggärenden ta hänsyn till såväl allmänna som enskilda intressen. Enligt Highfield (1991) utgör i regel exteriörer ett allmänt intresse och interiörer ett enskilt intresse. Således rättfärdigas fasadism i avseende att åtgärden kan tillgodose såväl allmänna som enskilda intressen. Om interiören däremot betraktas som intressant för allmänheten så kan 1 kap. 2 § PBL motverka fasadism.

Richards (1994, s. 23) påstående om att fasadism har varit en vanlig åtgärd sedan 1970-talet legitimeras genom fallstudie 1 i den här undersökningen, som behandlar en åtgärd av fasadism genomförd 1977–1980. Därmed kan paralleller dras mellan fasadism som förekommande sedan 1970-talet ur ett internationellt kontra svenskt perspektiv. Genom forskningsöversikten framgår det att fasadism som begrepp inte finns definierat i svensk vokabulär och inte är efterforskat i Sverige. Dokumentanalysen påvisar vidare att begreppet fasadism inte finns definierat i vare sig svenskt lagrum eller nationella kulturvårdande riktlinjer. I fallstudie 1 omnämns fasadism som något som ”måste betraktas som en undantagsåtgärd” (SBK:a, 1978, nr. 860727, s. 1). I fallstudie 2 omnämns fasadism som ”en mycket stor och omfattande åtgärd som inte har någon antikvarisk tradition i Sverige”, som får konsekvenser för ”de enskilda byggnadernas kulturhistoriska värde, (…) stadsbilden och riksintresset för kulturmiljövården” (SBK:b, 2018, nr. 22298885, s. 8).

Detta kan ställas i relation till Riksantikvarieämbetets rapport *Kulturvärden försvinner i byggprocessen* (2021) som påvisar att kulturvärden inte värnas i majoriteten av plan- och byggprocesser som omfattar byggnader eller områden med kulturhistoriska värden. Således riskerar kulturvärdena att förvanskas och försvinna enligt rapporten. Nationella mål för värnande av kulturvärden genom Sveriges miljömål om *God bebyggd miljö* (2018), Nationella kulturmiljömålen (*Kulturmiljöns mångfald*, prop. 2012/13:96) samt *Politik för gestaltad livsmiljö* (prop. 2017/18:110) eftersträvar tillsammans en utveckling där kulturmiljön ses som en resurs som bör tas tillvara och utvecklas för mänskliga behov av skönhet, trevnad, kunskap, upplevelser, förståelse och ansvarstagande. Fasadism tål därmed att definieras och undersökas för att studera hur åtgärden påverkar kulturvärden, med avseende att det är en förekommande och omtvistad åtgärd i Sverige. Jokilehto (2017) och Richards (1994) konstaterar att fasadism riskerar att trivialisera och underminera kulturmiljövårdens bevarandepraxis till att endast omfatta ytliga skikt. Det kan kopplas till Antiquums uttalande i

fallstudie 2 om att överväganden om fasadism som åtgärd måste beakta ”risken för prejudikat som kan medföra kumulativa effekter på riksintresset” (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 9). Således identifieras farhågor med fasadism såväl för riksintressets betydelse som för kulturmiljövårdens verksamhet.

De olika förekommande perspektiven på autenticitet belyser olika förhållningssätt till fasadism. Autenticitet som ett karaktärsskapande attribut (Viollet-le-duc, se Price, m.fl., 1996) medför att fasadism kan legitimeras såvida karaktären tillgodoses. Autenticitet som inneboende i materialitet (John Ruskin, se Jokilehto, 2017; Venedigchartern, ICOMOS, 1964) medför ett förhållandevis strikt synsätt på ändring, tillförsel av nytt material och rekonstruktion av kulturhistoriska byggnader. Burracharterns något friare syn på rekonstruktion som en möjlig åtgärd för bevarande av en plats kulturella betydelse och för värnandet av karaktär (artikel 8, 20) påvisar trots allt ett förändrat synsätt från Venedigcharterns mycket strikta förhållningssätt emot rekonstruktion (artikel 15). Synen på rekonstruktion är relevant i avseende till fasadism då vissa aspekter av åtgärden innefattar rekonstruktion av fasader. Naradokumentet (ICOMOS, 1994) och Nara +20 (ICOMOS, 2014) beaktande av immateriella aspekter av autenticitet uppmärksammar en bredare definition av autenticitet, där immateriella och subjektiva aspekter tillåts ta plats. Det faktum att vare sig Naradokumentet eller Nara +20 benämner rekonstruktion specifikt påvisar att den strikta materiella synen på åtgärder som anses acceptabla i kulturvårdens namn frångås. En friare syn på vad som värderas och vad som betraktas som autentiskt kan således öppna för ett bredare spelrum för hur rekonstruktion och fasadism ska hanteras. Riksantikvarieämbetets (RAÄ, Génetay & Lindberg, 2015) definition av kulturvärden som utgörande av kulturhistoriska, estetiska och sociala aspekter kan vidare medföra en syn på kulturvärden som något som innefattar subjektiva aspekter. Synsättet på autenticitet som en rent subjektivt tillskriven värdering (Ashworth, 1997; Muñoz Viñas, 2005) kan vidare legitimera rekonstruktion och fasadism såvida det tillgodoser de subjektivt tillskrivna värderingarna.

Genom den här undersökningens koppling mellan fasadism, rekonstruktion och surrogasi går det att uttolka att *Bevarande av kulturarv* (Svenska institutet för standarder, SIS, 2018) kan möjliggöra fasadism, genom att standarden legitimerar surrogasi och rekonstruktion som bevarandeåtgärder. Det kan ställas i relation till Kyriazis (2019), Earls (2003) och Godinho & Pintos (2023) uttalande om att fasadism inte kan betraktas som en bevarandeåtgärd då åtgärden förvanskar den materiella autenticiteten. Således kan SIS standard betraktas frångå de strikta principerna om materiell autenticitet.

Vad gäller internationella kulturvårdande riktlinjer ger ICOMOS-chartern *Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage* (2003) ett konkret uttalande emot fasadism som en åtgärd som förvanskar den materiella kompositionen av en byggnad. Det kan kopplas till uttalanden av Kyriazi (2019) och Earl (2003) om fasadism som en destruktiv åtgärd som förstör byggnaders strukturer och således deras materiella autenticitet. Kyriazis och Earls uttalanden om materiell autenticitet kan kopplas till Godinho & Pintos (2023) konstaterande om att fasadism reducerar byggnader till ytliga lager. Resonemanget kan kopplas till den antikvariska konsulten Antiquums uttalande i fallstudie 2 om att fasadism reducerar gatufasaderna till ”ett ytligt skal” och ”en kuliss” (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 8, 9). Vidare påtalar Jokilehto (2017) och Richards (1994) att fasadism riskerar att förstöra historiska städers stadsmönster och därmed integritet. Denna syn på fasadism som en förvanskande och reducerande åtgärd kan ur ett bredare perspektiv kopplas till John Ruskins

(Jokilehto, 2017) och Venedigcharterns (ICOMOS, 1964) syn på autenticitet som inneboende i materialitet.

Genom dokumentanalysen och fallstudierna framgår det att Plan- och bygglagen (PBL, SFS 2010:900) och Miljöbalken (MB, SFS 1998:808) kan möjliggöra och motverka fasadism i olika avseenden. I dokumentanalysen framhålls att miljömässiga värden enligt 2 kap. 6 § & 8 kap. 17 § teoretiskt kan tillgodoses vid fasadism. Vidare uttolkas att 8 kap. 13 § kan vara ett verktyg för att motverka fasadism genom skydd av interiörer, vilket kan användas i kombination med 9 kap. 34 § PBL rivningsförbud. Bestämmelser om skydd mot påtaglig skada av riksintressen enligt 4 kap. 1 § MB uttolkas i dokumentanalysen kunna möjliggöra och motverka fasadism i avseende att riksintressets värden tillgodoses. I fallstudie 2 omfattas byggnaderna av förvanskningsförbud och varsamhetskrav enligt 8 kap. 13 respektive 17 § § PBL samt av riksintressebestämmelser 3 kap. 6 § & 4 kap. 1 § MB. Antiquum bedömde att det är fasaderna som omfattas av förvanskningsförbud och varsamhetskrav, med avseende till byggnadernas interiört förvanskade skick. Vidare bedömde Antiquum att det framför allt är de välbevarade exteriörerna som omfattas av riksintressebestämmelsen enligt 3 kap. 6 § MB. Med avstamp i interiörernas förvanskade skick och att åtgärden värnar exteriörens, stadsbildens och riksintressets karaktär så bedömdes således åtgärden som godtagbar i avseende till 8 kap. 13 & 17 § § PBL samt att den inte innebar påtaglig skada på riksintresset enligt 4 kap. 1 § MB. Således påvisar fallstudie 2 att PBL och MB kan möjliggöra fasadism i praktiken, trots att byggnader och området omfattas av skyddsbestämmelser.

I fallstudie 1 omnämndes inte den rivna byggnadens eventuella interiöra värden. Den initialt planerade åtgärden för bevarande och byggnadsminnesförklaring av den äldre fasaden tyder på ett beaktande av materiell och karaktärsmässig autenticitet. Vidare styrks detta av länsstyrelsens uttalande att ”den kvarvarande fasaden och taket får en sådan utformning att det kulturhistoriska värdet inte ytterligare minskas.” (SBK:a, 1978, nr. 860727, s. 1). Att fasaden därefter bedömdes som tekniskt undermålig men ändå slutligen rekonstruerades (SBK:a, 1979, nr. 878132) tyder på ett avsteg från den materiella autenticiteten men en fortsatt beaktning av den karaktärsmässiga autenticiteten.

I fallstudie 2 framhöll Antiquum att det kulturhistoriska värdet utgörs av såväl karaktär som originalmaterial (SBK:b, 2018, nr. 2229885), ett förhållningssätt som således beaktar såväl materiella och karaktärsmässiga aspekter av autenticitet. Sett till de förvanskade interiörerna bedömdes det kulturhistoriska värdet av Antiquum i avseende av såväl karaktär som originalmaterial främst utgöras av de välbevarade exteriörerna, vilket medgav ”en stor potential för byggnadernas tålighet inför förändringar” (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 8). Det här synsättet ligger till grund för Antiquums bedömning av åtgärden som godtagbar ur en antikvarisk synpunkt. Antiquum framhåller dock att åtgärden får konsekvenser för byggnadernas kulturhistoriska värde, stadsbilden och riksintresset (SBK:b, 2018, nr. 2229885). Dessutom påpekar de att fasadism ”inte har någon antikvarisk tradition i Sverige (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 8). Det framgår således att Antiquums beslut om åtgärden som godtagbar vilar på att åtgärden betraktas som en kompromiss som bibehåller de värden som bedömts som störst och mest framträdande. I relation till Antiquums bedömning ställde sig kulturförvaltningen emot åtgärden med hänsyn till ”oersättliga kulturhistoriska värden i form av sällsynta bebyggelsetyper” (SBK:b, 2018, nr. 2229884). I motsats till kulturförvaltningens yttrande menade Antiquum att byggnaderna besatt höga kulturhistoriska värden som representativa byggnader (SBK:b, 2018, nr. 2229885). Här ställdes uppfattningar om

byggnaderna som sällsynta respektive representativa emot varandra. Den antikvariska bedömningen av åtgärden var således tudelad.

I fallstudie 1 tog samtida tolkningar av den historiserande rekonstruktionen plats, medan det i fallstudie 2 inte gavs utrymme till några samtida tolkningar. I fallstudie 1 framhölls det att den rekonstruerade fasaden endast i skala och proportioner är en fullskalig rekonstruktion, medan ornamentiken till viss del skiljer sig från den tidigare fasaden. Dessutom är den nya fasadens omfattningar och lister utförda i cementmosaik, vilket skiljer sig från den tidigare fasadens cementornamentik (Länsberg & Semrén, 1980, s. 30, 51). I motsats till den delvis nytolkande rekonstruktionen i fallstudie 1 påtalas i fallstudie 2 vikten av att den rekonstruerade fasaden ska vara en exakt kopia i såväl material som karaktär (SBK:b, 2018, nr. 2229887, s. 5). Det här påvisar en skiftande syn på karaktärsmässig autenticitet, å ena sidan i fallstudie 1 som något anpassningsbart, och å andra sidan i fallstudie 2 som något vetenskapligt precist. Däremot uppmanas förstärkningsåtgärder för fasadernas karaktär i båda fallstudierna. I fallstudie 1 motiverar länsstyrelsen en förstärkning av ”sekelskifteskaraktären” av fasadens bottenvåning (SBK:a, 1979, nr. 878132). I fallstudie 2 motiverade Antiquum ett återskapande av bottenvåningarnas karaktär från 1880-1910-talen som en positiv åtgärd (SBK:b, 2018, nr. 2229885, s. 10). Det tyder på ett värnande om den karaktärsmässiga autenticiteten.

Den mångtydiga syn på fasadism som presenteras i analysen av forskningsöversikten, dokumentanalysen och fallstudierna exponerar en betraktelse av fasadism dels ur ett synsätt på materiell autenticitet och dels ur ett synsätt på karaktärsmässig autenticitet. Detta kan kopplas till kulturvårdsforskaren Dores (2023, s. 19) resonemang om synen på kompensationsåtgärder. Enligt Dore motsätter ett strikt materialbaserat perspektiv kompensationsåtgärder, medan ett perspektiv som frångår det materialbaserade kan betrakta kompensationsåtgärder som en kreativ och dynamisk metod för att hantera förändring. Således är synen på autenticitet avgörande för synen på kompensation av kulturvärden. Genom att analysera fasadism som en bevarande- och kompensationsåtgärd kan argument för och emot fasadism utifrån materiella och karaktärsmässiga aspekter ställas i perspektiv. Således kan skadelindringshierarkins principer för skydd och kompensation appliceras på fasadism som åtgärd. För att återgå till inledningen lyder skadelindringshierarkin enligt följande:

Skyddsåtgärder:
1. Undvika negativ påverkan – välja annan plats, skyddsåtgärder, förstärkningsåtgärder
2. Minimera negativ påverkan – skyddsåtgärder, förstärkningsåtgärder

Kompensationsåtgärder:
3. Kompensera negativ påverkan – återskapa värdet i närområdet, vissa förstärkningsåtgärder
4. Kompensera negativ påverkan – ersätta genom åtgärder på annan plats eller av annat värde. (Boverket, 2018)

Som Dore (2023) påpekar kan skadelindringshierarkin endast tillgodose ett materialbaserat perspektiv på autenticitet genom de två första stegen av skyddsåtgärder, där befintligt material skyddas. Skadelindringshierarkins kan däremot tillgodose karaktärsmässigt perspektiv på autenticitet genom såväl de två första stegen av skyddsåtgärder, som de två sista stegen av kompensationsåtgärder.

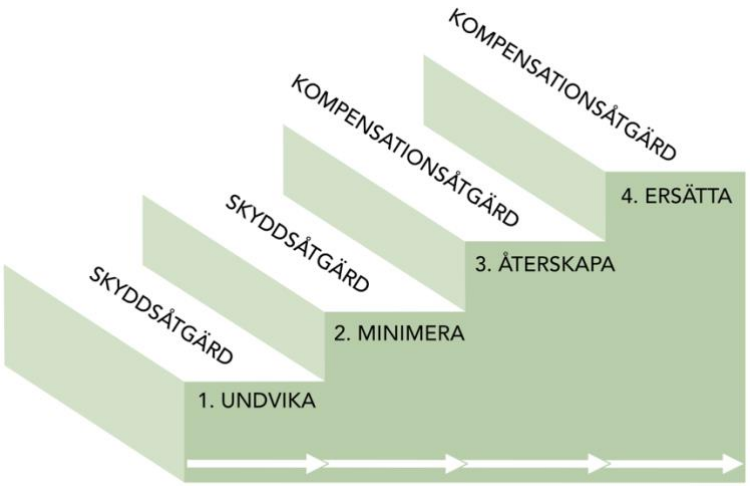

Figur 19. Kompensationstrappan, modell inspirerad av Boverket (2018).

Fasadism kan enligt skadelindringshierarkin och kompensationstrappan delvis tillgodose såväl materiella som karaktärsmässiga aspekter av autenticitet. Enligt skadelindringshierarkin kan kompensationstrappans första skyddsåtgärd för att *undvika skada* inte tillgodoses vid fasadism, då fasadism oundvikligen innebär omfattande ingrepp som inte är kompatibla med undvikande av skada. Det kan kopplas till Boverkets uttalande (2018), som framtagit skadelindringshierarkin för kompensation av värden, som påtalar att känsliga eller oersättliga miljöer kan besitta värden som inte går att kompensera vid exploatering.

Genom kompensationstrappans andra skyddsåtgärd för att *minimera skada* kan materiella aspekter av autenticitet delvis tillgodoses vid fasadism, förutsatt att befintlig fasad, och därmed befintlig materialitet, bevaras. Således kan fasadism ur en syn på materiell autenticitet delvis betraktas som en skyddsåtgärd. Om interiörerna inte bedöms ha höga kulturhistoriska värden, liksom den antikvariska bedömningen i fallstudie 2, kan fasadism vidare legitimeras som en skyddsåtgärd ur en aspekt på materiell autenticitet. Om fasaden däremot rivs och rekonstrueras kan materiella aspekter av autenticitet inte tillgodoses vid fasadism. Kompensationsåtgärderna innebär ett fullständigt utbyte av material och kan således inte tillgodose materiell autenticitet i bemärkelsen att materialet byts ut.

Karaktärsmässiga aspekter av autenticitet kan tillgodoses enligt kompensationstrappans tre sista åtgärder för skydd och kompensation. Den andra skyddsåtgärden för att *minimera skada* kan tillgodose karaktärsmässiga aspekter av autenticitet vid fasadism genom att befintlig karaktär helt eller delvis bevaras. Det tredje steget i form av kompensationsåtgärd för att *återskapa eller förstärka värden* kan tillgodose karaktärsmässiga aspekter av autenticitet i form av rekonstruktion av fasad, genom att fasadens karaktärsmässiga värde återskapas eller förstärks. Det här kan kopplas till den rekonstruerade fasaden i fallstudie 2 samt omdaningen av samtliga bottenvåningars fasader i ett karaktärsmässigt förstärkande utförande. Vidare kan det fjärde steget i form av kompensationsåtgärd för att *ersätta värdet av annan plats eller annat värde* delvis tillgodoses vid fasadism. Framför allt kan kompensation av annat värde appliceras vid kompensation av karaktärsmässiga värden vid fasadism, genom att de materiella värdena kompenseras med motsvarande karaktärsmässiga värden. Vidare kan kompensation av andra värden även innefatta friare rekonstruktioner av fasader som förhåller

sig i skala och proportion till tidigare fasader, men som delvis omtolkar karaktären vilket kan skapa nya värden. Detta kan kopplas till rekonstruktionen av fasaden i fallstudie 1, som utfördes i en något omtolkande utformning vad gällde ornamentiken.

Sammantaget kan således fasadism utifrån materiell autenticitet delvis betraktas som en skyddsåtgärd och utifrån karaktärsmässig autenticitet kan fasadism betraktas som såväl en skyddsåtgärd som en kompensationsåtgärd. Den vitt skilda synen på autenticitet ur material respektive karaktär påvisar att den subjektiva uppfattningen om vad som utgör autenticitet är avgörande i bedömningen om fasadism kan betraktas som en skydds- och/eller kompensationsåtgärd.

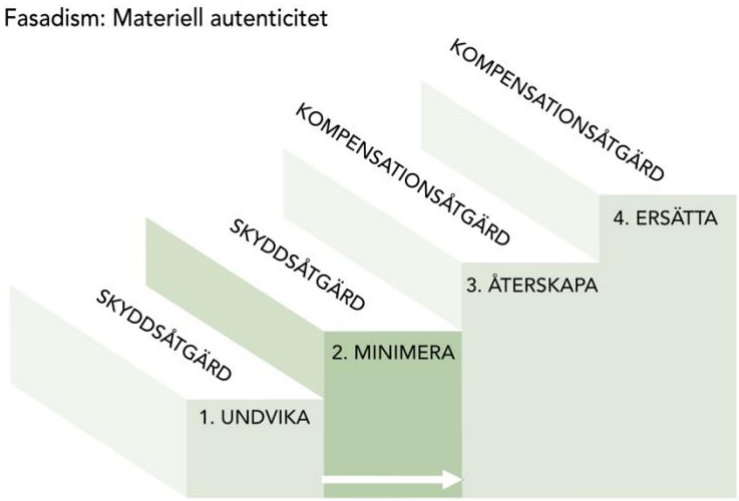

Figur 20. Kompensationstrappan: Fasadism utifrån materiell autenticitet.

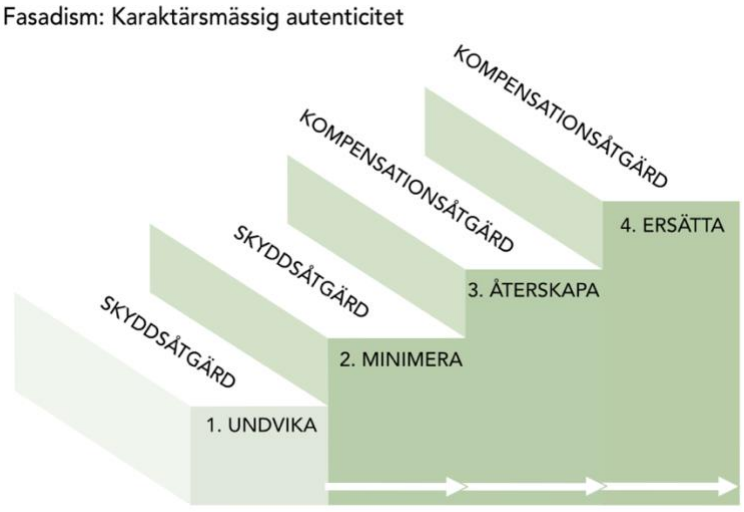

Figur 21. Kompensationstrappan: Fasadism utifrån karaktärsmässig autenticitet.

3.1. SLUTSATSER

Fasadism är ett begrepp med en mångfacetterad innebörd och med många synonymer. Sammantaget kan fasadism beskrivas som bevarande eller rekonstruktion av befintlig fasad vid konstruktion av ny byggnad bakom fasaden.

Forskningsöversikten, dokumentanalysen och fallstudierna påvisar att fasadism är en omtvistad åtgärd. Kulturvårdande riktlinjer medger delvis möjliggörande och motverkande förutsättningar för fasadism. Undersökningen visar att det inte konkreta natinella lagar för hur fasadism ska hanteras. Resultatet pekar dock på det finns aspekter som teoretiskt kan verka möjliggörande och motsättande för fasadism i svenskt lagrum rörande kulturvärden. I fallstudie 2 framgår det hur skyddsbestämmelser och förvanskningsförbud i PBL samt riksintressebestämmelser i MB kan möjliggöra fasadism. Dock behövs vidare studier för att undersöka hur dessa lagar kan möjliggöra och motverka fasadism i praktiken.

Synen på fasadism som en godtagbar eller icke-godtagbar åtgärd grundar sig i betraktelsen av autenticitet. När materiella och karaktärsmässiga aspekter av autenticitet ställs i relation till fasadism genom skadelindringshierarkin framgår det att fasadism ur en materiell aspekt i viss utsträckning kan betraktas som en skyddsåtgärd, medan fasadism ur en karaktärsmässig aspekt kan betraktas som en skydds- och kompensationsåtgärd. Den subjektiva uppfattningen om vad som utgör autenticiteten kan således vara vägledande i synen på om fasadism kan legitimeras som skydds- och/eller kompensationsåtgärd.

Vidare finns ekonomiska, tekniska, hållbarhetsmässiga och arkitektoniska aspekter som kan vara drivande i incitament för fasadism och som tål att beaktas i den kulturvårdande bedömningen av fasadism som åtgärd.

3.2. VIDARE STUDIER

Hantering och genomförande av fasadism som en kulturvårdande åtgärd behöver granskas djupare i Sverige. Vidare studier behövs för hur svenskt lagrum som rör kulturvärden kan möjliggöra eller motverka fasadism. Dessutom bör studier genomföras som granskar hur bedömning av interiörers kontra exteriörers värden kan påverka förutsättningarna för fasadism. Ur ett perspektiv på autenticitet som en subjektiv uppfattning kan studier av allmänhetens uppfattningar om fasadism anses nödvändiga. Om fasadism uppfattas på ett särskilt sätt av en bred allmänhet så skulle det kunna stärka eller försvaga incitamenten för fasadism.

Vidare bör studier genomföras om hur bevarade och rekonstruerade fasader som genomgått fasadism värderas. Detta skulle kunna ge en inblick i hur kulturvården bör förhålla sig till fasadism som en skydds- eller kompensationsåtgärd.

4. SAMMANFATTNING

Den här studien är en undersökning om hur fasadism kan förstås som en skydds- och/eller kompensationsåtgärd i Sverige, genom definitionen av fasadism som bevarande eller rekonstruktion av befintlig fasad vid konstruktion av ny byggnad bakom fasaden. Studien analyserar definitionen av fasadism, förhållningsätt till fasadism i förhållande till autenticitet samt hur lagrum och styrdokument kan möjliggöra eller motverka fasadism.

Den första delen av den här studien är utförd genom en forskningsöversikt av fasadism på en internationell nivå. Den andra delen av den här studien är utförd genom en dokumentanalys av fasadism på en nationell och internationell nivå. Slutligen studeras två fallstudier av fasadism i Göteborg, som därefter ställs i relation till resultaten av forskningsöversikten och dokumentanalysen.

Fasadism har främst betraktats som en konsekvens av ekonomiska och tekniska aspekter, varför studier av fasadism i förhållande till bevarande är få. Dessutom har ingen svensk forskning gjorts om fasadism. Internationella studier har gjorts om fasadism ur arkitektoniska och kulturvårdande perspektiv, vilka påvisar motsägande uppfattningar om företeelsen. Somliga ser fasadism som en legitim skydds- och kompensationsåtgärd, medan andra ser åtgärden som inkompatibel med bevarandekriterier.

Det teoretiska ramverket för den här studien är baserat på autenticitet samt skydd och kompensation av kulturvärden. Aspekterna ställs i relation till varandra genom skadelindringshierarkin, en modell för skydd och kompensation av värden.

Analysen av befintliga lagar och kulturvårdande riktlinjer påvisar motsägande regler och riktlinjer för fasadism. Genom fallstudierna framträder motsägande perspektiv på fasadism. Detta reflekteras i de många motsägande åsikter på ämnet i forskningsöversikten. Perspektiven kan reflekteras i uppfattningen om autenticitet i förhållande till karaktär och materialitet. Genom dessa två aspekter är slutsatsen av den här uppsatsen att fasadism delvis kan legitimeras som en skyddsåtgärd för att bibehålla materiella värden, genom bibehållandet av befintliga fasader. För att bibehålla karaktärsmässiga värden kan fasadism legitimeras som en skyddsåtgärd såväl som en kompensationsåtgärd.

5. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

5.1. ARKIVHANDLINGAR

SBK:a – Södra Hamngatan 29 (Göteborg Inom vallgraven 15:3)

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (1857-01-01). Göteborg Inom vallgraven 15:3. *Ombyggnad* [Kopia av originalritning]. Ärendenr. 1857. Bildnr. 208547.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (1978-06-06). Göteborg Inom vallgraven 15:3. *Rivning av kontors- och affärshus, Södra Hamngatan* [Kopia av originaldokument]. Ärendenr. 44129. Bildnr. 860727.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (1978-10-03). Göteborg Inom vallgraven 15:3. *Nybyggnad av kontors- och affärshus* [Kopia av originalritning]. Ärendenr. 45681. Bildnr. 869714.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (1979-01-02). Göteborg Inom vallgraven 15:3. *Rivning av fasadvägg riven 820806* [Kopia av originaldokument]. Ärendenr. 46897. Bildnr. 878131.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (1979-01-02). Göteborg Inom vallgraven 15:3. *Rivning av fasadvägg riven 820806* [Kopia av originaldokument]. Ärendenr. 46897. Bildnr. 878132.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (1981-02-10). Göteborg Inom vallgraven 15:3. *Ändring i lov för kontors- och affärshus* [Kopia av originalritning]. Ärendenr. 45681. Bildnr. 940168.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (1989-04-11). Göteborg Inom vallgraven 15:3. *Överglasning av gård till kontorshus* [Kopia av originalritning]. Ärendenr. 24. Bildnr. 1215070.

SBK:b – Kungsgatan 57 (Göteborg Inom vallgraven 21:9)

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (1882-01-01). Göteborg Inom vallgraven 21:9. *Dekorering av fasad* [Kopia av originalritning]. Ärendenr. 3447. Bildnr. 212920.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (1895-01-01). Göteborg Inom vallgraven 21:9. *Brandmursbesiktning Fr. Holm* [Kopia av originalritning]. Ärendenr. 0. Bildnr. 212937.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (1908-03-18). Göteborg Inom vallgraven 21:9. *Byggnad o. gård* [Kopia av originalritning]. Ärendenr. 10605. Bildnr. 212941.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (2018-11-27). Göteborg Inom vallgraven 21:9. *Nygyggnad kontors- och affärshus samt rivning* [Kopia av originaldokument]. Ärendenr. 2017-8077. Bildnr. 2229884.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (2018-11-27). Göteborg Inom vallgraven 21:9. *Nygyggnad kontors- och affärshus samt rivning* [Kopia av originaldokument]. Ärendenr. 2017-8077. Bildnr. 2229885.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (2018-11-27). Göteborg Inom vallgraven 21:9. *Nygyggnad kontors- och affärshus samt rivning* [Kopia av originaldokument]. Ärendenr. 2017-8077. Bildnr. 2229886.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (2018-11-27). Göteborg Inom vallgraven 21:9. *Nygyggnad kontors- och affärshus samt rivning* [Kopia av originaldokument]. Ärendenr. 2017-8077. Bildnr. 2229887.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (2019-03-26). Göteborg Inom vallgraven 21:9. *Nygyggnad av butik och kontor* [Kopia av originalritningar]. Ärendenr. 2017-8077. Bildnr. 2229933.

SBK:c – Kungsgatan 55 (Göteborg Inom vallgraven 21:20)

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (1885-01-01). Göteborg Inom vallgraven 21:20. *Brandmursbesiktning G. B. Almqvist* [Kopia av originalritning]. Ärendenr. 0. Bildnr. 212810.

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (1976-02-10). Göteborg Inom vallgraven 21:20. *Ombyggnad av lager- och försäljningslokaler* [Kopia av originalritning]. Ärendenr. 34174. Bildnr. 777411.

SBK:d – Vallgatan 40 (Göteborg Inom vallgraven 21:21)

Stadsbyggnadskontoret Göteborg: Bygglovsarkivet [E-arkiv]. (1918-02-12). Göteborg Inom vallgraven 21:21. *Påbyggnad* [Kopia av originalritning]. Ärendenr. 14472. Bildnr. 213293.

5.2. LAGAR OCH PROPOSITIONER

Prop. 2012/13:96. *Kulturmiljöns mångfald*. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/proposition/kulturmiljons-mangfald_h00396/

SFS 1988:950. *Kulturmiljölag*. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kulturmiljolag-1988950_sfs-1988-950/

SFS 1998:808. *Miljöbalk*. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/miljobalk-1998808_sfs-1998-808/

SFS 2010:900. *Plan- och bygglag*. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/plan-och-bygglag-2010900_sfs-2010-900/

Prop. 2017/18:110. *Politik för gestaltad livsmiljö.* https://www.regeringen.se/informationsmaterial/2019/01/politik-for-gestaltad-livsmiljo/

5.3. LITTERATUR

Ashworth, G., & Howard, P. (1999). *European heritage, planning and management*. Intellect Books.

Curl, J. S. & Wilson, S. (2015). *The Oxford Dictionary of Architecture* (3e uppl.). Oxford University Press. DOI: 10.1093/acref/9780199674985.001.0001

Dore, M. (2023). *From Gone to Gain: Exploring the Scope of Historic Environment Compensation in Planning* [Doktorsavhandling, Göteborgs universitet]. DiVA. https://hdl.handle.net/2077/79023

Earl, J. (2003). *Building conservation philosophy* (3. Uppl.). Donhead.

Fitch, J. M. (1982). *Historic preservation: curatorial management of the built world*. McGraw-Hill.

Highfield, D. (1991). *The Construction of New Buildings Behind Historic Facades*. E & FN Spon.

Jokilehto, J. (2017). *A History of Architectural Conservation*. Taylor & Francis Group, ProQuest Ebook Central. http://ebookcentral.proquest.com/lib/gu/detail.action?docID=5109803

Länsberg, M. & Semrén, P. (red.) (1980). *Göteborgs och Bohus läns stadshypoteksförening: nybyggnad av 15 kv. Frimuraren, tomt nr 3 Södra Hamngatan 29*. Malungs boktryckeri.

Muñoz Viñas, S. (2005). *Contemporary theory of conservation*. Routledge.

Muñoz-Viñas, S. (2023). *A Theory of Cultural Heritage: Beyond the Intangible.* Taylor & Francis: Routledge.

Patel, R. & Davidson, B. (2011). *Forskningsmetodikens grunder: att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. (4 uppl.). Studentlitteratur.

Pendlebury, J. (2008). *Conservation in the Age of Consensus*. Taylor & Francis. Routledge.

Plevoets, B. & Van Cleempoel, K. (2019). *Adaptive Reuse of the Built Heritage: Concepts and Cases of an Emerging Discipline*. Routledge.

Price, N. S., Talley Jr, M. K., Vaccaro, A. M. (Red.). (1996). *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Getty Conservation Institute.

Richards, J. (1994). *Facadism*. Routledge.

5.4. RAPPORTER

Génetay, C. & Lindberg, U. (2015). *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval: grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Riksantikvarieämbetet. https://raa.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1234521&dswid=3420

Göteborgs stad (2018). *Kompensationsåtgärder för ekosystemtjänster i plan- och exploateringsprojekt i Göteborgs stad.* https://goteborg.se/wps/wcm/connect/7cc2820f-bdc0-409f-9164-2ec029c8f1fb/Kompensations%C3%A5tg%C3%A4rder+f%C3%B6r+ekosystemtj%C3%A4nster+i+plan-+och+exploateringsprojekt+i+G%C3%B6teborgs+Stad.pdf?MOD=AJPERES

NARA +20. (2014). *NARA + 20. On heritage practices, cultural values, and the concept of authenticity.*

Riksantikvarieämbetet. (2021). *Kulturvärden försvinner i byggprocessen*. https://www.raa.se/2018/09/ny-rapport-kulturvarden-forsvinner-i-byggprocessen/

5.5. STYRDOKUMENT & RIKTLINJER

Australia ICOMOS. (2013). *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*.

Boverket. *Boverkets byggregler (2011:6) – föreskrifter och allmänna råd* (BBR). https://www.boverket.se/sv/lag--ratt/forfattningssamling/gallande/bbr---bfs-20116/

Göteborgs stad. (1864). *Stadsplan: 1480K-II-121*. [Detaljplan]. Stadsbyggnadsförvaltningen. https://geodata-external.sbk.goteborg.se/dokument/planer/1480K-II-121.pdf

ICOMOS. (1964*). International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites* (The Venice Charter 1964).

ICOMOS. (1994). *The Nara Document on Authenticity*.

ICOMOS. (2003). *Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage.*

Lönnroth, G. (Red.). (1999). *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg - ett program för bevarande, del I*. Göteborgs stad. https://goteborg.se/dx/api/dam/v1/collections/9c870fa2-264a-4995-b637-82d257fed365/items/3e2fad87-02ba-437f-9600-24833a6ffaa4/renditions/51da7c6d-f242-4fea-9409-9304583d9115?binary=true

Riksantikvarieämbetet. (2012). *Områden av riksintresse för kulturmiljövården i Västra Götalands län (O) enligt 3 kap 6 § miljöbalken*. https://www.raa.se/publicerat/varia2012_19.pdf

Swedish Standards Institute. (2017). *Bevarande av Kulturarv – Kulturvårdsprocess – Beslut, planering och implementering* (SS-EN 16853:2017). Europeiska standardiseringsorganisationen. https://www.sis.se/api/document/get/8026263

5.6. VETENSKAPLIGA ARTIKLAR

Ashworth, G. (1997). Conservation as Preservation or as Heritage: Two Paradigms and Two Answers. *Built Environment, (1978-), 23*(2), 92-102. http://www.jstor.org/stable/23288309

Ashworth, G. (2011). Preservation, Conservation and Heritage: Approaches to the Past in the Present through the Built Environment. *Asian Anthropology, 10*(1), 1–18. https://doi.org/10.1080/1683478X.2011.10552601

Charytonowicz, J. & Skowronski, M. (2013). Facade retention accomplishments in view of ergonomic design. *Lecture Notes in Computer Science (including Subseries Lecture Notes in Artificial*

Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics), *8009*(1), 264–272. https://doi.org/10.1007/978-3-642-39188-0_28

Godinho, S. M. & Pinto, P. L. (2023). Façade retention in the city of Lisbon: Resonances, history and typologies. *Cidades, Comunidades e Território (Em Linha)*, *46*(95). https://doi.org/10.15847/cct.25954

Kyriazi, E. (2019). Façadism, Building Renovation and the Boundaries of Authenticity. *Aesthetic Investigations, 2*(2), 184–195. https://doi.org/10.58519/aesthinv.v2i2.11967

Plevoets, B. (2021). Juxtaposing inside and outside: façadism as a strategy for building adaptation. *Journal of Architecture (London, England)*, *26*(4), 541–558. https://doi.org/10.1080/13602365.2021.1923552

Schumacher, T. L. (2010). "Façadism" Returns, or the Advent of the "Duck-orated Shed". *Journal of Architectural Education, 63*(2), 128–137. https://doi.org/10.1111/j.1531-314X.2010.01073.x

Smith, P. F. (1975). Conservation myths: "Facadism" used to be a dirty word. *Built Environment Quarterly, 1*(1), 77–80. http://www.jstor.org/stable/43456949

5.7. WEBBSIDOR

Bargery, R. (2005). *The Ethics of Facadism. Pragmatism versus Idealism.* Cathedral Communications Limited. Hämtad 2024, 21 maj från https://www.buildingconservation.com/articles/facadism/facadism.htm

Boverket. (2018, 13 juni). *Frivillig ekologisk kompensation i planering och byggande*. PBL Kunskapsbanken. Hämtad 2024, 19 maj från: https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/ekosystemtjanster/verktyg/kompensation/

Boverket. (2023a, 11 juli). *Bestämmelser om skydd av kulturvärden och rivningsförbud*. PBL Kunskapsbanken. Hämtad 2024, 19 maj från: https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/kulturvarden/kulturvarden-i-plan---och-bygglagen/detaljplan-och-kulturvarden/skyddsbestammelser-och-rivningsforbud/

Boverket. (2023b, 28 augusti). *Rivningsförbud*. PBL Kunskapsbanken. Hämtad 2024, 19 maj från: https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/planering/detaljplan/planbestammelser/egenskapsbestammelser_/rivningsforbud/

International Committee for Architecture and Museum Techniques (ICAMT). (u.å.). *Adaptive reuse*. Hämtad 2024, 19 maj från: https://icamt.mini.icom.museum/references/icamt-themes/adaptive-reuse/

Sveriges miljömål (2018). *God bebyggd miljö.* Hämtad 2024, 19 maj från https://www.sverigesmiljomal.se/miljomalen/god-bebyggd-miljo/

Nationalencyklopedin. (u.å.). *Autenticitet*. Hämtad 2024, 19 maj från http://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/autenticitet

6. FIGURFÖRTECKNING

Figur 1. Från författaren (2024). *Kompensationstrappan, modell inspirerad av Boverket (2018).* [Illsutration]. Illustrerad i Affinity Designer.

Figur 2. Från författaren (2024). *Fallstudie 1, Södra Hamngatan 29 mitt i bild* [Fotografi].

Figur 3. Från författaren (2024). *Fallstudie 2, Vallgatan 40* [Fotografi].

Figur 4. Från författaren (2024). *Fallstudie 2, Kungsgatan 55 till höger och Kungsgatan 57 till vänster* [Fotografi].

Figur 5. Modifierad från Lantmäteriet © 2024. *Stadsdelen Inom vallgraven samt fallstudie 1 och 2 markerade på karta. SWEREF 99 TM* [Kartografiskt material].

Figur 6. Modifierad från Lantmäteriet © 2024. *Fallstudie 1 och 2 markerade på karta. SWEREF 99 TM* [Kartografiskt material]. Modifierad i Affinity Designer av författaren.

Figur 7. Modifierad från Lantmäteriet © 2024. *Hus 1:1 i fallstudie 1. SWEREF 99 TM* [Kartografiskt material]. Modifierad i Affinity Designer av författaren.

Figur 8. Modifierad från okänd fotograf (cirka 1915). *Södra Hamngatan till höger i bild, cirka år 1915. GMA:8625:27* [Fotografi]. Carlotta: Göteborgs stadsmuseum: Topografiska arkivet. https://samlingar.goteborgsstadsmuseum.se/carlotta/web/object/298894

Figur 9. Från författaren (2024). *Södra Hamngatan 29 mitt i bild, år 2024.* [Fotografi].

Figur 10. Modifierad från Lantmäteriet (u.å.). *SWEREF 99 TM* [Kartografiskt material]. Modifierad i Affinity Designer av Daniel Simonsberg.

Figur 11. Beskuren från Google Street View © Google (maj 2014). *Vallgatan 40 år 2014.* [Fotografi]. Google maps. Hämtad 20 maj 2024 från https://www.google.com/maps/search/vallgatan+40+g%C3%B6teborg/@58.3713615,11.4480138,10z?entry=ttu

Figur 12. Från författaren (2020). *Vallgatan 40. Bibehållna fasader av hus 2:2 och 2:3 syns rakt genom kvarteret.* [Fotografi].

Figur 13. Från författaren (2024). *Vallgatan 40 år 2024, rekonstruerad fasad.* [Fotografi].

Figur 14. Beskuren från Google Street View © Google (maj 2016). *Kungsgatan 55 år 2016, äldre fasad.* [Fotografi]. Google maps. Hämtad 20 maj 2024 från https://www.google.com/maps/place/Kungsgatan+55,+411+15+G%C3%B6teborg/@57.7045487,11.9631661,17z/data=!3m1!4b1!4m6!3m5!1s0x464ff365bd9526e7:0xffe7c02b43642a69!8m2!3d57.7045459!4d11.968037!16s%2Fg%2F11c5n0015w?entry=ttu

Figur 15. Från författaren (2024). *Kungsgatan 55 år 2024, bibehållen äldre fasad och renoverad bottenvåning.* [Fotografi].

Figur 16. Beskuren från Google Street View © Google (maj 2016). *Kungsgatan 57 år 2016, äldre fasad.* [Fotografi]. Google maps. Hämtad 20 maj 2024 från https://www.google.com/maps/place/Kungsgatan+57,+411+15+G%C3%B6teborg/@57.7045

486,11.9631597,17z/data=!3m1!4b1!4m6!3m5!1s0x464ff365a3113c99:0x3a013e6ab7de8338!8m2!3d57.7045458!4d11.9680306!16s%2Fg%2F11c2g55f66?entry=ttu

Figur 17. Från författaren (2024). *Kungsgatan 57 år 2024, bibehållen äldre fasad och renoverad bottenvåning.* [Fotografi].

Figur 18. Från författaren (2024). *Gjutjärnspelare från 1886 på Kungsgatan 55, framtagna vid ombyggnationen av bottenvåningens fasad.* [Fotografi].

Figur 19. Från författaren (2024). *Kompensationstrappan, modell inspirerad av Boverket (2018).* [Illsutration]. Illustrerad i Affinity Designer.

Figur 20. Från författaren (2024). *Kompensationstrappan: Fasadism utifrån materiell autenticitet.* [Illsutration]. Illustrerad i Affinity Designer.

Figur 21. Från författaren (2024). *Kompensationstrappan: Fasadism utifrån karaktärsmässig autenticitet.* [Illsutration]. Illustrerad i Affinity Designer.

7. BILAGOR

7.1. FALLSTUDIE 1

Bilaga 1. Ombyggnadsritning år 1857.
Ritning: SBK:a, 1857, nr. 208547

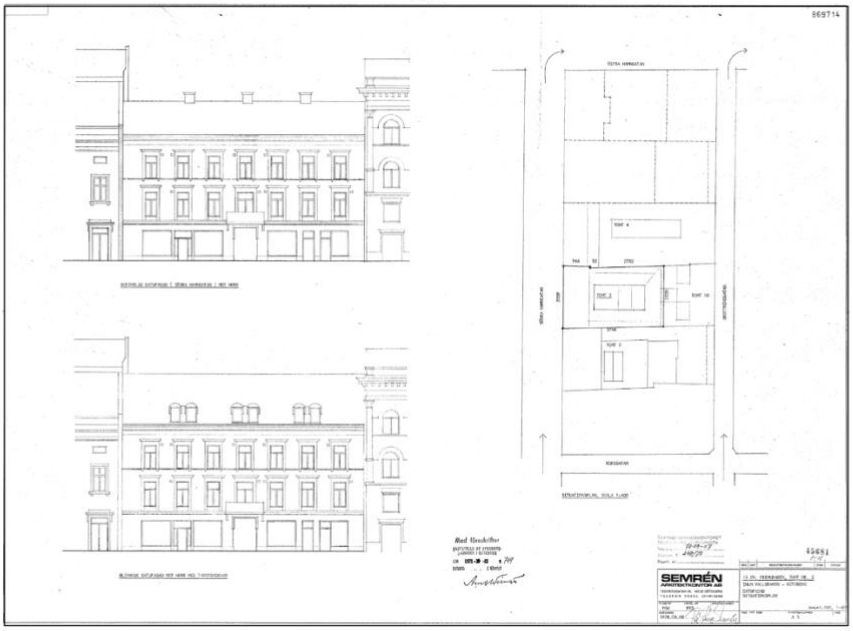

Bilaga 2. Förslag till bevarande av fasad år 1978.
Ritning: SBK:a, 1978, nr. 869714

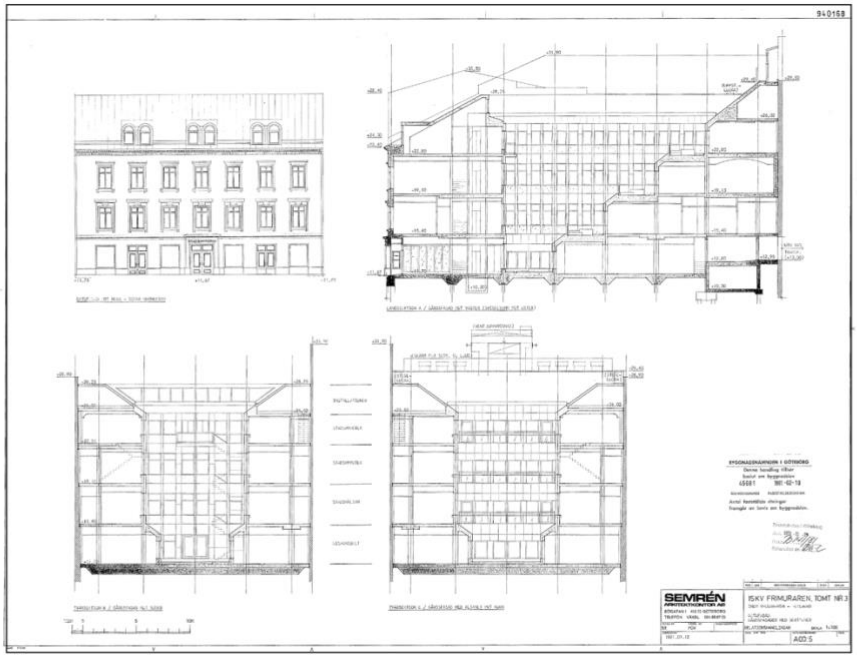

Bilaga 3. Nybyggnadsritning år 1981.
Ritning: SBK:a, 1981, nr. 940168

7.2. FALLSTUDIE 2

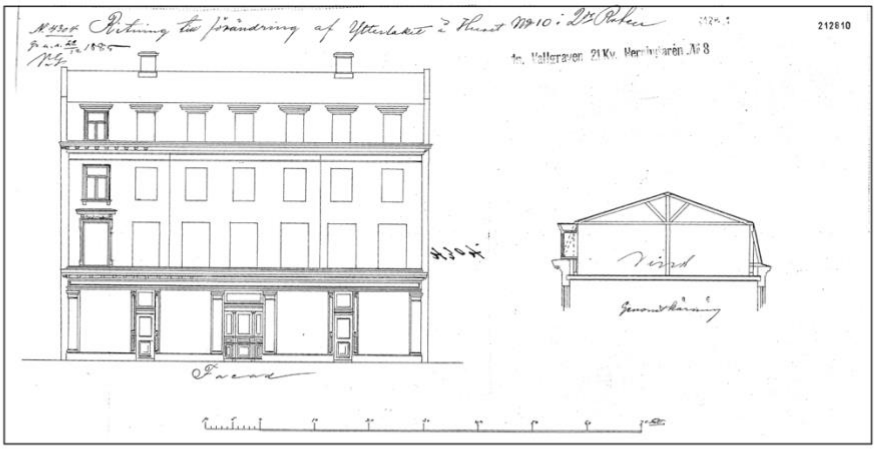

Bilaga 4. Ombyggnadsritning Kungsgatan 55 år 1885. Ritning: SBK:a, 1885, nr. 212810

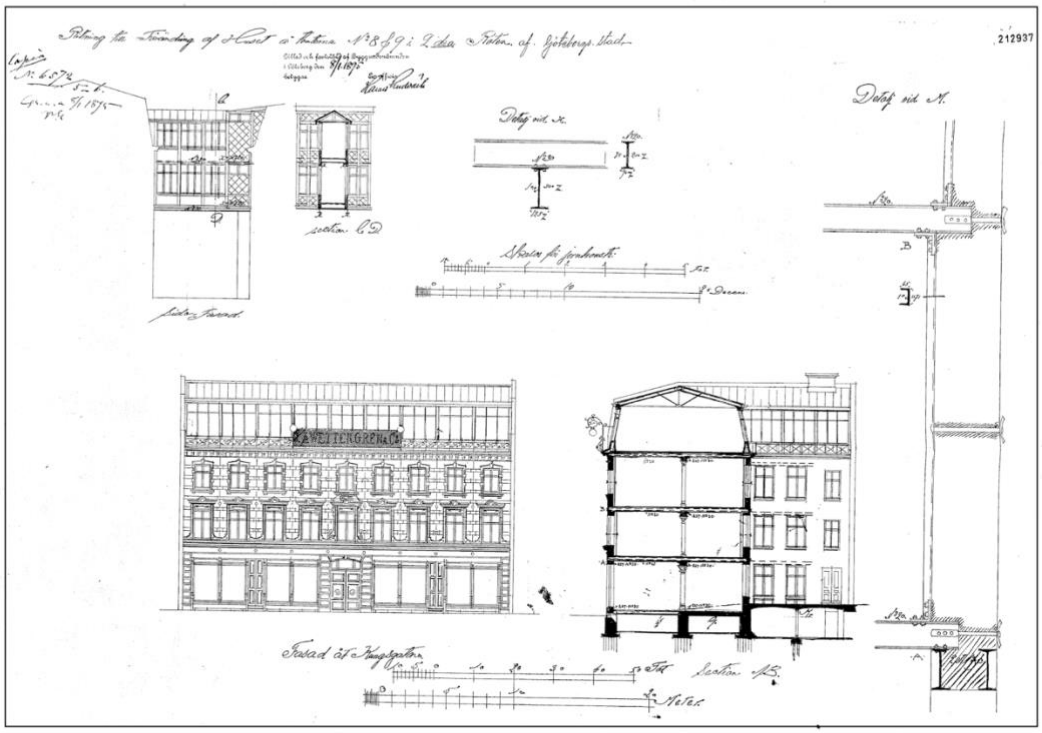

Bilaga 5. Ombyggnadsritning Kungsgatan 57 år 1895. Ritning: SBK:b, 1895, nr. 212937

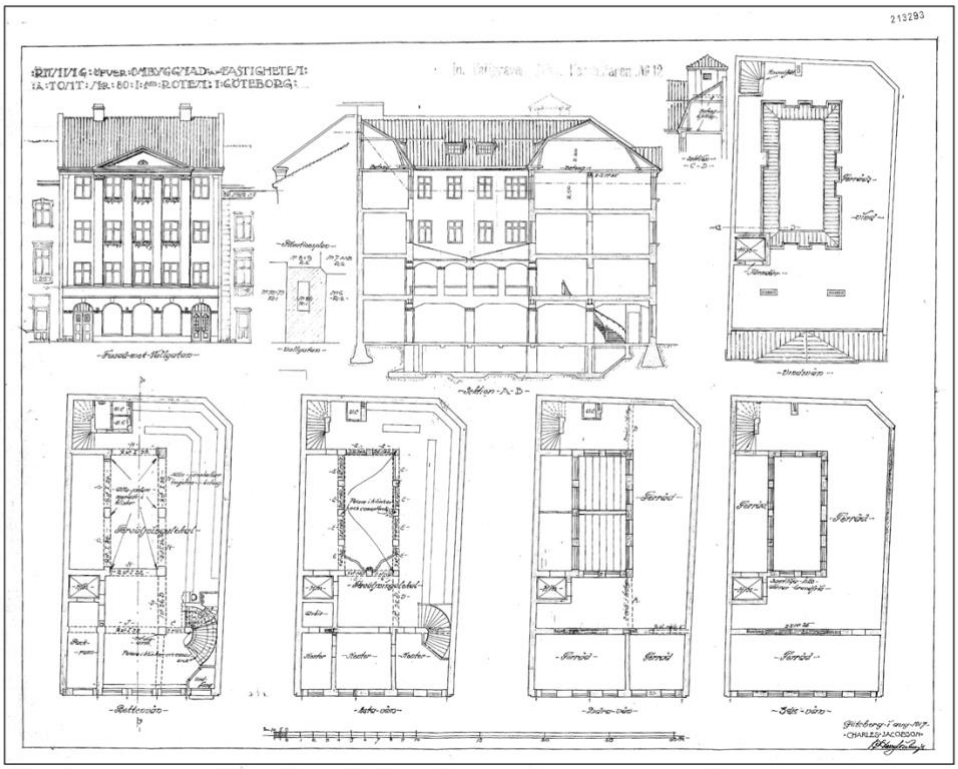

Bilaga 6. Ombyggnadsritning Vallgatan 40 år 1918. Ritning: SBK:d, 1918, nr. 213293

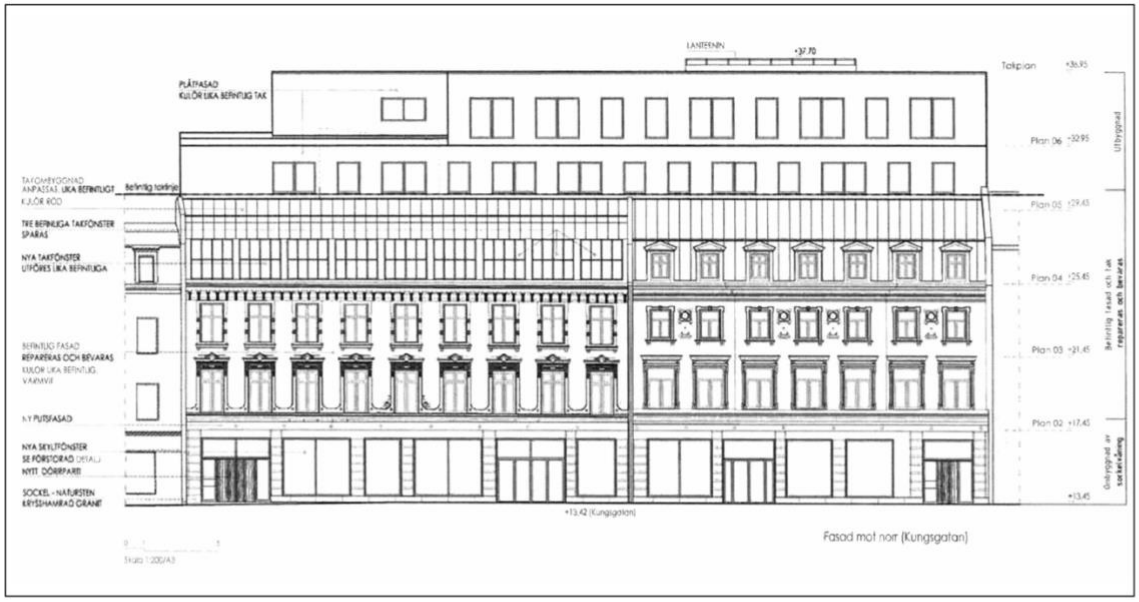

Bilaga 7. Nybyggnadsritning år 2019, Kungsgatan 55-57.
Ritning: SBK:b, 2019, nr. 2229950

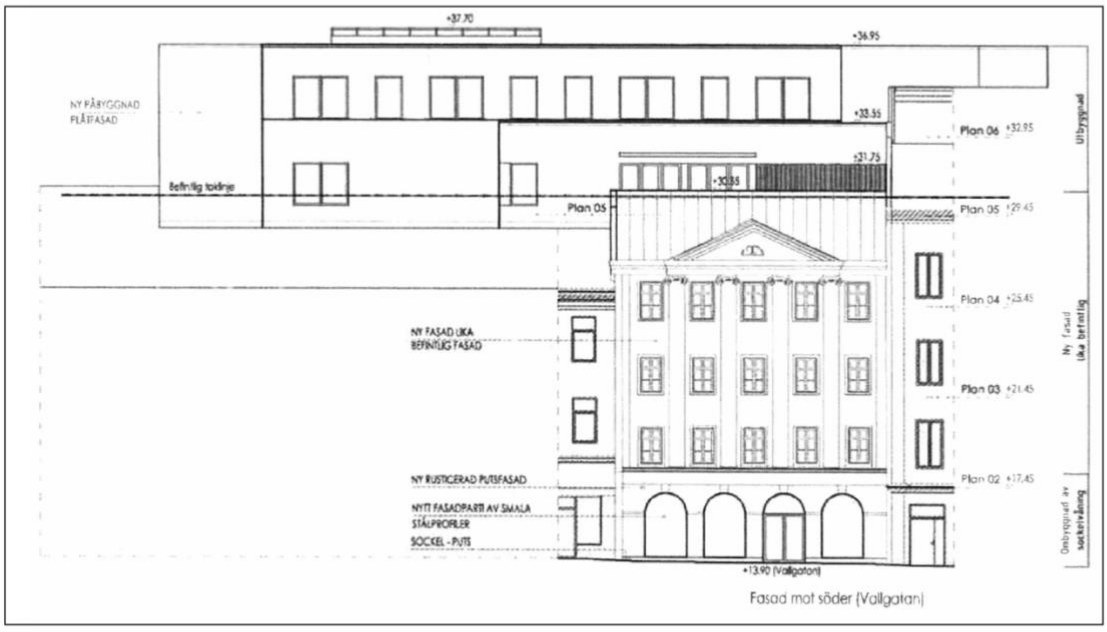

Bilaga 8. Nybyggnadsritning år 2019, Vallgatan 40.
Ritning: SBK:b, 2019, nr. 2229951

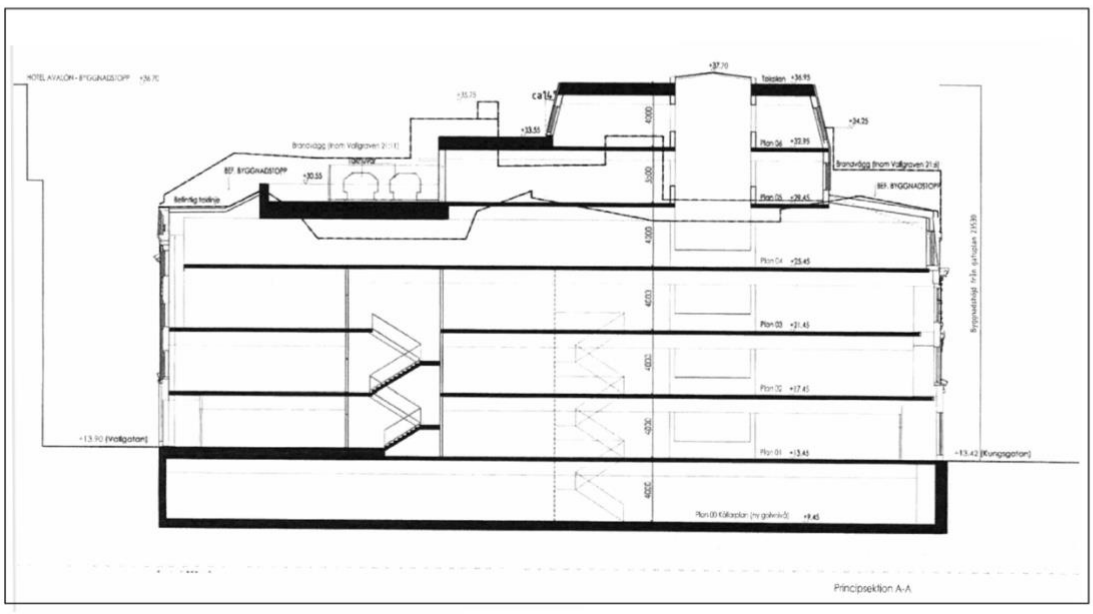

Bilaga 9. Nybyggnadsritning år 2019, principsektion.
Ritning: SBK:b, 2019, nr. 2229947